

ULUSLARARASI

IX ULUDAĞ

Uluslararası İlişkiler Kongresi

"Dünya Politikasında Kriz ve Değişim"

23-24 EKİM 2017

ucir.uludag.edu.tr

ULUSLARARASI
IX. ULUDAĞ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER KONFERANSI

-DÜNYA POLİTİKASINDA KRİZ VE DEĞİŞİM-

(23-24 EKİM 2017 Bursa / Türkiye)

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Tayyar ARI - Doç. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU

2017

Bursa, Aralık 2017

**Uluslararası IX. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi
-Dünya Politikasında Kriz ve Değişim-
(23-24 Ekim 2017 Bursa / Türkiye)**

Editörler

Prof. Dr. Tayyar ARI
Uludağ Üniversitesi İİBF
Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı

Doç. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU
Uludağ Üniversitesi İİBF
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Sayfa Tasarımı : Nurhan BULMUŞ

1. Baskı, Aralık 2017, xxxix + 557 sh.

© DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti. 2017

Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti

Tel : +90 (224) 221 38 39

+90 (224) 225 37 46

Fax : +90 (224) 220 36 73

Altıparmak Mah. Bozkurt Cad.

Avdan Apt. 10/1 Osmangazi / BURSA

dorayayinevi@gmail.com

info@dorayayincilik.com.tr

www.dorakitap.com

www.dorayayincilik.com.tr

ISBN: 978-975-2447-59-2

Her hakkı saklıdır. Bu kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre **DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.**'nin önceden iznini almaksızın elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir sistemle basılamaz, çoğaltılamaz ve bilgisayar ortamında tutulamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Bu kitapta yer alan tüm yazıların etik, dil, bilim ve hukuki açıdan sorumluluğu yazarlarına aittir.

ULUSLARARASI

IX. ULUDAĞ ULUSLARARASI İLİŞKİLER

KONGRESİ

-DÜNYA POLİTİKASINDA KRİZ VE DEĞİŞİM-

(23-24 EKİM 2017 Bursa / Türkiye)

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Tayyar ARI - Doç. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU

2017

INTERNATIONAL IX. ULUDAĞ
CONGRESS ON INTERNATIONAL RELATIONS

-CRISIS AND CHANGE IN WORLD POLITICS-

(23-24 OCTOBER 2017 Bursa / Türkiye)

EDITORS

Prof. Dr. Tayyar ARI - Assoc. Prof. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU

2017

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Tayyar ARI
Prof. Dr. Kamuran REÇBER
Prof. Dr. Göksel İŞYAR
Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ
Prof. Dr. Barış ÖZDAL
Doç. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ
Doç. Dr. Kemal ATAMAN
Doç. Dr. Sezgin KAYA
Doç. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇELENK
Arş. Gör. Dr. Mehmet H. M. BEKTAŞ
Arş. Gör. Murat JANE
Arş. Gör. Özge Gökçen TERZİ
Arş. Gör. Tunç DEMİRTAŞ
Arş. Gör. Samet YILMAZ
Arş. Gör. Büşra ÖĞÜTÇÜ
Arş. Gör. Talip ALAN
Arş. Gör. Yusuf YILDIRIM
Arş. Gör. Hüseyin Faruk ŞİMŞEK

BİLİM KURULU (alfabetik sıra ile)

Atilla ERALP, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Biol AKGÜN, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Fırat PURTAŞ, Gazi Üniversitesi, Ankara
Fuat KEYMAN, Sabancı Üniversitesi, İstanbul
Ghadir NASRİ, Tarbiat Moaalem University, Tahran, İran
Gökhan ÖZKAN, Bursa Teknik Üniversitesi, Bursa
Haldun YALÇINKAYA, TOBB ETU Üniversitesi, Ankara
Irina CHUDOSKA, Üsküp Fon Üniversitesi, Makedonya
Hasan KÖNİ, Kültür Üniversitesi, İstanbul
Kemal İNAT, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Khurram QADIR, Quaid-i-Azam University, Islamabad, Pakistan
Mehmet GENÇ, Işık Üniversitesi, İstanbul
Mehmet ŞAHİN, Gazi Üniversitesi, Ankara
Mehran KAMRAVA, Georgetown University, Doha, Katar
Meliha ALTUNIŞIK, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Mesut ÖZCAN, Dışişleri Bakanlığı, Ankara
Meşti İSMAİLOV, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Mousa SHTEIWI, University of Jordan, Ürdün
Murat YEŞİLTAŞ, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Mustafa AYDIN, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul
Mustafa KİBAROĞLU, MEF Üniversitesi, İstanbul
Nasser YASEEN, American University of Beirut, Lübnan
Nuri YURDUSEV, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
R. Kutay KARACA, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul
Rayan AL AMEEN, American University of Beirut, Lübnan
Sevinç RUİNTAN, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Sibel TURAN, Trakya Üniversitesi, Edirne
Şule KUT, Okan Üniversitesi, İstanbul
Türel YILMAZ, Gazi Üniversitesi, Ankara
Waleed HAZBUN, American University of Beirut, Lübnan
Zeynep YÜCEL, Bandırma 17 Eylül Üniversitesi, Balıkesir

SUNUŞ

Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü olarak, 23-24 Ekim 2017 *tarihlerinde* “*Dünya Politikasında Kriz ve Değişim*” ana başlığı altında uluslararası nitelikteki IX. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi’ni düzenlemenin büyük gururunu yaşamaktayız.

Üniversitemiz Mete Cengiz Kültür Merkezi’nde bu sene 7.’sini düzenlediğimiz Kongremize 200’ye yakın yerli ve yabancı biliminsanı başvuruda bulunmuştur. Düzenleme kurulunda yer alan 7 farklı ülkeden Hocalarımızın yaptığı değerlendirmeler sonucunda, 10 yabancı, 130 Türk biliminsanının başvuruları kabul edilmiştir. Kabul edilen çalışmaların yarıya yakını yabancı dildedir.

Kongrede sunumu yapılan bildiriler ile uluslararası sistemde yaşanan politik, ekonomik ve sosyal güncel gelişmelerin farklı yönleri incelenmiş ve tartışmaya açılmıştır. Katılımcılara daha önceden duyurulduğu üzere Kongre sırasında sunulan bildirilerin tam metinlerinin büyük bir kısmı, yazarları tarafından gönderilmiştir. Tam metni gönderilen bildiriler, Kongre Bilim ve Düzenleme Kurulu’nca özete ve yazım kurallarına uygunluk açısından incelenerek bu kitapta yayımlanmıştır. Kitapta yer alan yazıların tüm etik, dil, bilim ve hukuki açıdan sorumluluğu ise yazarlarına aittir.

Kongre sırasında sözlü sunumu yapılmayan bildiriler değerlendirilmeye alınmamış, 25 Kasım 2017 tarihine kadar gönderilmeyen bildirilere ise maalesef Kongre kitabında yer verilmemiştir.

Uluslararası nitelikteki Kongreye katılarak katkı veren tüm akademisyenlere, etkinliğin düzenlenmesinde emeği geçen Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyelerine ve yardımcılara; Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Topluluğu’na ve sponsorlarımıza ayrı ayrı teşekkür ederiz.

X. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi’nde görüşmek üzere...

Editörler

Prof. Dr. Tayyar ARI - Doç. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU

PRESENTATION

As the Department of International Relations, School of Economics and Administrative Sciences of Uludağ University, we feel great pride in organizing International IX. International Uludağ Congress on International Relations under the main theme of “*Crisis and Change in World Politics*” on 23-24 October, 2017.

Nearly 200 Turkish and foreign scholars applied to our IX. Congress held at Mete Cengiz Convention Center this year. Papers sent by 10 foreign and 130 Turkish scholars were accepted after a review process performed by the scholars from 7 different countries in the Organizing Committee. About half of the papers presented during the event were in English.

Current political, economic and social developments in international system have been analyzed from different perspectives and discussed in detail through the presentations given by the participants. As previously announced to the participants, most of full texts of the presentations were sent to the Organizing Committee by the authors. The full texts of the papers have been reviewed by the Scientific Advisory Board for their compliance of rules of summary and grammar and published in congress proceedings. The authors assume full ethical, linguistic, scientific, and legal responsibility for their published papers.

It is important to note that the Scientific Advisory Board did not take the papers, which were not presented orally during the event, into evaluation. Unfortunately, the papers submitted after the deadline date of 25 November 2017 were not published in the proceedings.

We would like to extend sincere thanks to all scholars participated in the event, to Uludağ University Faculty Members and Research Assistants of the Department of International Relations, Uludağ University International Relations Student Club, and to our sponsors who contributed to the organization of the congress.

We hope to see you at X. Uludağ Congress on International Relations.

Editors

Prof. Dr. Tayyar ARI, Ph.D.-Assoc. Prof. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNDE KIRILMA NOKTALARI VE BÖLGEYE YANSIMALARI	3
<i>Prof. Dr. Tayyar ARI</i>	
AN ANALYSIS OF TURKEY'S NEGOTIATION POSITIONS ON ITS MAJOR INTERNATIONAL ENERGY PROJECTS AND THE RISKS OF THE UKRANIAN AND SYRIAN CRISES FOR TURKEY'S ENERGY DIPLOMACY	5
<i>Prof. Dr. Oktay F. TANRISEVER</i>	
A CASE OF ADJUSTMENT TO A POST-WESTERN WORLD? EUROPEAN UNION AND THE SOUTHERN MEDITERRANEAN AFTER THE ARAB UPRISINGS.....	7
<i>Assist. Prof. Dr. Zerrin TORUN</i>	
CONTRIBUTIVE EFFECTS OF EMERGING OF ISIS ON RUSSIAN FOREIGN POLICY IN MIDDLE EAST	8
<i>Doğuş SÖNMEZ</i>	
THE ROLE OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN PROMOTING THE VALUES OF PEACE AND TOLERANCE IN THE GULF REGION "STUDY CASE "PRINCE NAYF BIN ABDUL AZIZ CENTER FOR PEACE AND TOLERANCE"	26
<i>Dr. Muamar SALAMEH</i>	
AFTER COLD WAR NUCLEAR PROLIFERATION EMERGING ESCALATION THREAT OF NORTH KOREA CRISIS IN THE PACIFIC REGION.....	28
<i>Prof. Dr. Mesut Hakkı CAŞIN</i>	
TURKEY'S GLOBAL GOVERNANCE STRATEGIES AT THE UN COMPARED TO THE BRICS (2008-2014): CLARIFYING MOTIVATIONS-CONTRIBUTION NEXUS.....	30
<i>Associate Prof. Dr. Emel PARLAR DAL -Res. Assist. Ali Murat KURŞUN</i>	
SHIFTING PRIORS: NON-STATE ACTORS OVERARCHING STATE AGENCIES IN GLOBAL DIPLOMACY?.....	31
<i>Associate Professor Gürol BABA</i>	
THE 2016-2017 SUCCESSION CRISIS IN THE GAMBIA: AN ANALYSIS OF THE ECONOMIC COMMUNITY OF WEST AFRICAN STATES (ECOWAS) AND DEMOCRACY PROMOTION IN THE GAMBIA.....	47
<i>Associate Prof. Dr. Kieran E. UCHEHARA</i>	
RUSYA-ÇİN İLİŞKİLERİ: YAKINLAŞMANIN ÖNÜNDEKİ İMKÂNLAR VE SINIRLILIKLAR.....	49
<i>Eray ALIM- Doç. Dr. Fuat AKSU</i>	

PASIFIKTE BÜYÜK OYUN: KUZAY KORE KRİZİNİN ÇÖZÜMÜNDE RUSYA’NIN TUTUMU.....	80
<i>Yrd. Doç. Dr. Halit HAMZAOĞLU</i>	
DÜNYA SAVAŞI NEDEN ÇIKAR? AMPİRİK ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİSİ AÇISINDAN DÜNYA SAVAŞI.....	82
<i>Yrd. Doç. Dr. Öner AKGÜL</i>	
ABD’NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE VENEZÜELLA’DAKİ SON GELİŞMELER	84
<i>Arş. Gör. Büşra ÖĞÜTÇÜ</i>	
SURİYE KRİZİ VE GÜNEY KAFKASYA	86
<i>Öğr. Gör. Araz ASLANLI</i>	
SURİYE MESELESİNDE RUSYA’NIN “KÜRT KARTI”	87
<i>Dr. Nazim CAFEROV (CAFERSOY)</i>	
İRAK-SURİYE EKSENİNDE ABD’NİN KÜRT POLİTİKASI	89
<i>Arş. Gör. Hüseyin Faruk ŞİMŞEK</i>	
KRİZ VE DEĞİŞİM ZAMANLARINDA TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK KAVRAMSALLAŞTIRMASINI ANLAMAK: GÜVENLİKSİZLİKTEN GÜVENLİKLEŞTİRMEYE TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI.....	90
<i>Arş. Gör. Okan GÜLBAK</i>	
HOLLANDA DEVLETİ’NİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ BAKANININ YURT DIŞI GEZİSİ VEYA ZİYARETİNE MÜDAHALESİNİN ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	93
<i>Prof. Dr. Kamuran REÇBER</i>	
TÜRK YABANCILAR VE ULUSLARARASI KORUMA KANUNU’NUN KRİZ ZAMANINDA UYGULANMASI VE İLGİLİ TARTIŞMALAR	94
<i>Doç. Dr. Halil ERDEMİR - Prof. Dr. Hatice P. ERDEMİR</i>	
AB’NİN ARAKAN KRİZİYLE İLGİLİ POLİTİKALARININ ANALİZİ.....	96
<i>Doç. Dr. Halil ERDEMİR - Prof. Dr. Hatice P. ERDEMİR - E. Sümevra ERDEMİR</i>	
GÖÇ VE GÜVENLİK BAĞLANTISI: AVRUPA BİRLİĞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRME	98
<i>Yrd. Doç. Dr. Zeynep YÜCEL</i>	
TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ: TARİHSEL DOSTLUKTAN KÜRESEL DÜŞMANLIĞA MI?	99
<i>Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZKAN</i>	
UZUN MENZİLLİ SINIR AŞAN HAVA KİRLİLİĞİ SÖZLEŞMESİ VE PROTOKOLLERİ: TÜRKİYE’NİN DURUŞU VE UYGULAMALARI	101
<i>Prof. Dr. Gökhan ORHAN.....</i>	

ORMANCILIK ALANINDAKİ ULUSLARARASI GELİŞMELERİN TÜRKİYE ORMANCILIK POLİTİKALARINA ETKİLERİ	102
<i>Prof. Dr. Erdoğan ATMİŞ</i>	
TEHLİKELİ ATIKLARIN SINIRLARÖTESİ TAŞINIMININ VE BERTARAFININ KONTROLÜNE İLİŞKİN BASEL SÖZLEŞMESİ	103
<i>Yrd. Doç. Dr. Yasemin KAYA</i>	
ULUSLARARASI ÇEVRE REJİMLERİ: OLUŞTURULMALARI, İŞLEYİŞLERİ VE ÖZELLİKLERİ	105
<i>Doç. Dr. Semra Cerit MAZLUM - Yrd. Doç. Dr. Yasemin KAYA Prof. Dr. Gökhan ORHAN</i>	
THE CONTAGION OF THE SYRIAN CIVIL WAR INTO TURKEY UNDER THE IMPACT OF ISIS AND YPG CASES: CONDITIONING FACTORS AND DIFFUSION MECHANISMS	108
<i>Associate Prof. Dr. Emel PARLAR DAL</i>	
NEOCLASSICAL REALISM AND ISRAEL'S SECURITY POLICY IN A SHIFTING REGIONAL ORDER IN THE MIDDLE EAST.....	109
<i>Assist. Prof. Philipp O. AMOUR</i>	
REGIONAL POWER SOCIALIZATION IN THE MIDDLE EASTERN INTERNATIONAL SOCIETY: A COMPARATIVE PERSPECTIVE ON TURKEY AND IRAN.....	110
<i>Res. Assist. Ali Murat KURŞUN</i>	
THE ROLE OF MULTILATERAL COOPERATION ON NIGERIA'S WAR ON TERROR	111
<i>Zainul Abideen JIBRIL</i>	
SOUTHERN GAS CORRIDOR PROJECT: STILL HAVE A FUTURE?.....	113
<i>Dr. Sila Turaç BAYKARA</i>	
I AM ABLE TO DETER, THEREFORE I AM: DETERRENCE AND TURKEY	114
<i>Dr. Hakan MEHMETÇİK</i>	
"HYDRO-PEACE" AT HOME, "HYDRO-PEACE" ABROAD: EXAMINING TURKEY'S RECENT WATER INITIATIVES IN ITS FOREIGN RELATIONS.....	115
<i>Dr. Ahmet CONKER</i>	
SURİYE KRİZİ EKSENİNDE 2017 YILINDAKİ ABD POLİTİKALARI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ SOMUT ETKİLERİ	117
<i>Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR</i>	
ÇİN'İN ORTADOĞU'DA ARTAN NÜFUZUNUN BÖLGEYE ETKİLERİ.....	119
<i>Doç. Dr. Barış DOSTER</i>	
YEREL-ULUSLARARASI KRİZ DÜZLEMİNDE SURİYE KRİZİNİN DÖNÜŞÜMÜ*	120
<i>Doç. Dr. Fuat AKSU - Arş. Gör. Mehmet Turan ÇAĞLAR</i>	

**PANEL 8
(SEMİNER 2)**

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ

Southern Gas Corridor Project: Still Have A Future?

Dr. Sıla Turaç BAYKARA, İzmir Institute of Technology

I am able to Deter, Therefore I am: Deterrence and Turkey

Dr. Hakan MEHMETÇİK, Marmara University

“Hydro-peace” at Home, “Hydro-peace” Abroad: Examining Turkey’s Recent Water Initiatives in its Foreign Relations

Dr. Ahmet CONKER, Yıldız Technical University

15:15-15:30 Kahve Arası

15:30 – 16:45 3. OTURUMLAR

**PANEL 9
(BÜYÜK SALON: PİYADE KURMAY YARBAY
İLKER ÇELİKCAN SALONU)**

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ö. Göksel İŞYAR

Suriye Krizi Ekseninde 2017 Yılındaki ABD Politikaları ve Türk Dış Politikası Üzerindeki Somut Etkileri

Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR, Uludağ Üniversitesi

Çin’in Ortadoğu’da Artan Nüfuzunun Bölgeye Etkileri

Doç. Dr. Barış DOSTER, Marmara Üniversitesi

Yerel-Uluslararası Kriz Düzleminde Suriye Krizinin Dönüşümü

Doç. Dr. Fuat AKSU, Yıldız Teknik Üniversitesi

Arş. Gör. Mehmet Turan ÇAĞLAR, FMV Işık Üniversitesi

Suriye İç Savaşı’nda Türkmenler

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Türkiye’nin 1957 Suriye Krizi ile 2010’larda Suriye ile Yaşadığı Gerilimin Karşılaştırılması

Arş. Gör. Uğur MATİÇ, İstanbul Üniversitesi

YEREL-ULUSLARARASI KRİZ DÜZLEMİNDE SURİYE KRİZİNİN DÖNÜŞÜMÜ*

*Doç. Dr. Fuat AKSU***
*Arş. Gör. Mehmet Turan ÇAĞLAR****

Özet

2010 yılının sonunda Ortadoğu’da başlayan Arap Baharı, 2011 yılında bölgedeki birçok devleti farklı boyutlarda etkilemiş ve bölge önemli bir döneme şahit olmuştur. Arap Baharı çerçevesinde üzerinde dikkatlerin yoğunlaştığı ülkelerden biri de 2011 yılının Mart ayından itibaren Suriye olmuştur. Mart 2011’de Deraa’da başlayan protesto gösterileri, kısa zamanda ülke içinde şiddet sarmalı yaratmış ve ülke geneline yayılmıştır. Suriye’deki krizin ülke geneline yayılması ve şiddetin artması, Suriye dışındaki aktörlerin Suriye krizine çeşitli yollarla müdahil olmasına sebep olmuştur. Suriye’deki şiddetin kaynağını Suriye yönetiminin siyasaları olarak gören aktörler, Suriye’deki gelişmelere müdahil olduğundaysa Suriye ile bu aktörler arasında ulusal düzlemde [ikili] krizler meydana gelmiştir. Fakat, Suriye krizi yerel ve ulusal düzlemlerle sınırlı kalmamış, bölgedeki devletlerin, silahlı veya silahsız devlet dışı aktörlerin ve bölgesel uluslararası örgütlerin müdahil olması sonrası bölgeselleşmiştir. IŞİD veya Hizbullah gibi Suriye dışından Suriye’deki çatışmalara müdahil olan silahlı devlet dışı aktörler, Suriye krizinin yatay ve dikey anlamda daha da tırmanmasına sebep olmuştur. Türkiye ve İran örneklerinde olduğu gibi bölgesel devletler, Suriye krizinin çözümü konusunda karşı karşıya gelmiş ve Arap Birliği gibi bölgesel uluslararası örgütlerse Suriye krizini sınırlandıramamış veya sonlandıramamıştır. Suriye krizinin bölgesel düzleme yayılmasının da etkisiyle zaman içerisinde uluslararası aktörler, Suriye krizi bağlamında daha aktif rol oynamaya başlamış, fakat uluslararası aktörlerin Suriye krizinin çözümü konusunda farklı yaklaşımlar sergilemeleri, krizin çözümünü engellemiştir. Krizin çözümü açısından Rusya ve ABD gibi uluslararası güçler doğrudan Suriye’de yer almaya başlasa dahi bu aktörlerin Suriye krizindeki öncelikleri birbirleriyle çatışmıştır. Ayrıca uluslararası aktörlerin farklı yaklaşımları BM’yi Suriye krizinde etkisiz hale getirmiş, bu ortamda da uluslararası aktörler kendi inisiyatifleriyle Suriye krizini çözmeye çalışmıştır. Fakat bu inisiyatifler istenilen sonucu

* Bu makale TÜBİTAK 1001 Projesi (Proje No: 112K172) desteğiyle üretilmiştir.

** Doç. Dr.; Yıldız Teknik Üniversitesi, faksu@yildiz.edu.tr

*** Arş. Gör.; FMV Işık Üniversitesi, turan.caglar@isikun.edu.tr

verememiş ve hatta Suriye krizinin uluslararası düzleme evrilmesinde rol oynamıştır. Bütün bu gelişmeler sonucunda 2011'den günümüze Suriye krizi; yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemlerde yaşanan çok katmanlı (diatopik) bir kriz haline dönüşmüştür. Bu dönüşüm henüz sonlanmış olmadığı gibi düzeyler arası girift bir etkileşim sergilemektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel sorusu; yerelde başlayan Suriye krizinin zamanla hangi tür değişkenlerin etkisiyle, neden ve nasıl ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemlere evrildiğidir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Suriye Krizi, Uluslararası Kriz, Bölgesel Kriz, Arap Baharı.

TRANSFORMATION OF SYRIA CRISIS IN NATIONAL-INTERNATIONAL CRISIS LEVEL

Abstract

The Arab Spring, which started in the Middle East at the end of 2010, affected many states in the Middle East in 2011 and became an important turning point for the region. One of the countries most affected by the Arab Spring has been Syria since March 2011. In a short time after the first protests in Deraa in March 2011, violent clashes broke out between the parties and spread throughout the country. The spread and increase of violence in Syria resulted in the intervention of foreign actors in the Syria crisis in various ways. However, foreign intervention into the developments in Syria created new (bilateral) crises at the national level between Syria and intervened actors who saw the source of crisis as the policies of the Syrian administration. Moreover, the Syria crisis could not be limited at local and national levels. After the active involvement of states, armed non-state actors and regional international organizations of the region, the Syria crisis regionalized. The armed non-states actors' involvement in clashes in Syria like ISIL and Hezbollah intensified the clashes and resulted in vertical and horizontal escalation of Syria crisis. Regional states like Turkey and Iran witnessed important tensions due to Syria and regional international organizations like the Arab League could not end or limit the crisis. Over time, international actors began to play a more active role in the context of the Syria crisis, but the international actors' different approaches about the resolution of the crisis have hampered the possible resolution. Even the international powers such as Russia and the United States started to take part directly in Syria in terms of the solution of the crisis, but the priorities of these actors conflicted with each other. In addition, international actors' different approaches disabled the UN, so international actors have tried to solve the Syria crisis with their own

international initiatives. However, these initiatives could not give the desired result and even played a role in the internationalization of the Syria crisis.

As a result of all these developments, the Syria crisis from 2011 to the present turned into a multi-layered (diatopic) crisis, taking place at local, national, regional and international levels. Moreover, this transformation is not finished yet and complex interaction between the different levels still continues. The basic question of research in this context is that how and why the Syria crisis started at the local level and transformed into the national, regional and international levels and which variables affected this transformation.

Key Words: Syria, Syria Crisis, International Crisis, Regional Crisis, Arab Spring.

1. Giriş

Mart 2011’de barışçıl gösterilerle Suriye’de başlayan Arap Baharı, kısa süre içerisinde ülke geneline yayılan şiddet sarmalına sebep olmuş ve 2011’den günümüze geçen sürede taraflar arasındaki çatışmalar, şiddetini koruyarak devam etmiştir. Suriye yerelinde barışçıl gösteriler ile başlayan Suriye krizinin kısa zamanda şiddet içerecek şekilde ülke geneline yayılmasıysa farklı faktörler ve aktörlerden etkilenmiştir.¹ Genellikle krizin taraflarının birbirleriyle uzlaşmaz taleplere sahip olmaları ve krizin çözümünde şiddeti ön plana çıkarmaları, Suriye krizinin sonlandırılması önündeki en önemli engeller olmuştur. 2011 yılında kabaca Suriye yönetimi ile Suriye muhalefeti arasında başlayan çatışmalara zaman içerisinde YPG ve IŞİD gibi farklı taleplerde bulunan Suriye yerelinde etkin yeni aktörler dahil olmuş ve yeni aktörlerin dahil olması sonucunda yerelde iki taraflı bir krize yeni taraflar eklenmiştir. Suriye yerelindeki çatışmaların şiddetlenmesi sadece yerel krizin derinleşmesine sebep olmamış, krizin Suriye dışına doğru da yayılmasını getirmiştir. Ülke içerisindeki şiddetle bağlantılı olarak Suriye dışındaki birçok aktör, başta Suriye yönetimi olmak üzere Suriye’deki şiddetin kaynağı olarak gördüğü aktörlere müdahalede bulunmaya

¹ Uluslararası ilişkilerde kriz literatürüne ilişkin olarak oldukça fazla eser yer almaktadır. Charles Hermann, Michael Brecher, Alexander George gibi birçok akademisyen krizlerde yönetim ve karar alma süreçlerinin nasıl işlemekte olduğuna dair tartışmalar çerçevesinde literatüre katkıda bulunmuşlardır. Bu çalışmada dış politika krizleri ve uluslararası krizler ayırımından hareketle siyasal karar alıcının krizleri nasıl tanımlamış olduğuna dair çerçeve Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Araştırma Grubu’nun çalışmalarından yararlanılarak kullanılmaktadır. Ayrıntılar için bkz.; Fuat Aksu, *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi*, İstanbul: Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yay., 2017.; www.tdpkrizleri.org

başlamış, fakat bu müdahaleler, Suriye krizinin ulusal düzleme sıçramasına sebep olmuştur. Ayrıca Suriye yerelindeki çatışmalar, zamanla komşularını etkilemeye başlamış ve çatışmaların yayılma etkisi Suriye'ye komşu ülkelerle Suriye'de çatışmaların aktif aktörleri arasında da krizlere sebep olmuştur. Bütün bu gelişmelerden Suriye'nin Türkiye, Irak ve İsrail ile ilişkileri doğrudan etkilenirken bölge dışı aktörler bağlamında Suriye'deki gelişmeler üzerinden Türkiye ile Rusya arasında da askerileşme riski taşıyan yeni dış politika krizleri meydana gelmiştir.²

Suriye dışındaki aktörlerin krizi sonlandırma adına Suriye'deki gelişmelere karşı devreye soktuğu siyasalar, Suriye krizini ulusal düzlemde de sona erdirememiş ve hatta Suriye krizinin bölgesel ve uluslararası düzlemlere evrilmesine sebep olmuştur.³ Zaman içerisinde Suriye'deki gelişmeler bağlamında Suriye krizinin kaynağına ve çözümüne farklı yaklaşım sergileyen bölgesel aktörler, karşı karşıya gelmeye ve gerilimler yaşamaya başlamış, ve bu gerilimler, Suriye krizinin bölgesel düzlemde daha fazla hissedilmesine yol açmıştır. Ayrıca Arap Birliği gibi bölgesel örgütlerin Suriye krizinin çözümü bağlamında daha aktif rol oynamaları, krizi sonlandırmaktan daha çok, bu örgütün üyeleri arasında yeni gerilimlere sebep olmuştur. Suriye krizinin yerel ve ulusal düzlemleriyle ilişkili olarak Suriye'den bölgeye doğru oluşan yoğun göç dalgaları da hem komşu ülkeler için siyasi, ekonomik, askeri, insani açılardan çeşitli tehditler doğurmuş hem de krizin bölgeselleşme ivmesini arttırmıştır. Böylece süreç içerisinde uluslararası aktörlerin Suriye'deki gelişmelere daha fazla müdahil olması Suriye krizinin yerel, ulusal ve bölgesel düzlemlerde sonlandırılmasını sağlayamadığı gibi krizin uluslararasılaşma eğilimlerini güçlendirmiştir.

Uluslararası düzlemde de tıpkı bölgesel düzlemde olduğu gibi Suriye krizinin kaynağı ve çözümü konusunda farklı yaklaşımlar meydana gelmiş ve bu farklı yaklaşımlar, hem BM ve BMGK'nın Suriye krizi bağlamında pasif kalmasına hem de uluslararası aktörler arasında kutuplaşmalara sebep olmuştur. Ayrıca Suriye'deki çatışmalarda kimyasal silahların kullanımı iddiaları, IŞİD'in Suriye'deki hakimiyet alanını genişletmesi, bölgesel Kürt hareketinin ayrılıkçı çabalarının güç kazanması gibi krizle bağlantılı yeni gelişmeler, uluslararası aktörlerin Suriye'de daha fazla rol almalarına sebep olmuştur. Bütün bu gelişmeler ışığında 2014 yılında ABD ve 2015 yılında Rusya, aktif olarak Suri-

² Michael Brecher'in dış politika krizi ayrımı için bkz.; Michael Brecher, *Crises in World Politics*. Oxford: Pergamon Press. 1993.

³ Krizlerin sınıflandırılmasına ilişkin ayrıntılar için bkz.; Aksu, *Türk Dış Politikasında Karar Alma...*; ayrıca bkz.; "Kriz Analizi Kavram-Terim Anahtar Tablosu", <http://tfpcrises.org/kriz-analizi/dis-politika-kriz-analiz-tablolari/itemlist/category/55-kriz-analizi-kavram-terim-anahtar-tablosu>

ye'deki çatışmaların tarafları haline gelmiştir. ABD ve Rusya'nın Suriye'deki aktif rolleri hem Suriye krizinin uluslararasılaşma eğilimlerini hızlandırmış hem de bu aktörlerin yerel, ulusal ve bölgesel aktörlerle Suriye üzerinden gerilimler yaşamalarına sebep olmuştur.

Kısaca özetlemek gerekirse Suriye krizinin başladığı 2011 yılından günümüze geçen süre zarfında kriz; yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemlerde yaşanan karmaşık ve çok katmanlı bir kriz haline dönüşmüştür. Bu dönüşümde her düzlemde ön plana farklı faktörler ve aktörler çıkmıştır. Bu şartlar altında Suriye krizinin dönüşümü ve bu dönüşümde rol oynayan faktörleri incelemek ilgi çekici hale gelmiştir. Çalışma boyunca Suriye krizinin farklı düzlemleri arasındaki ilişkilerin nasıl incelenebileceği, krizin dönüşümde ön plana çıkan faktörlerin neler ve rol oynayan aktörlerin kimler oldukları sorularına cevap aranacaktır. Bu temel soruya verilecek olası cevaplarla Suriye krizinin neden sınırlandırılmadığı ve yayılma eğilimi gösterdiği irdelenecektir. Yukarıda bahsedilen sorulara cevap aramak için çalışmanın Yves Lacoste'un farklı coğrafi alanlar arasındaki ilişkiyi göstermek için kullandığı diatop modellemesi ve Suriye krizinin yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemlerinin her birinde ön plana çıkan faktörler ve rol oynayan aktörler gösterilmeye çalışılacaktır. Bu yolla, Suriye krizinin tüm düzlemlerinde en çok ön plana çıkan faktörler, tetikleyiciler ve aktörler görülebilecektir. Diatopik bir inceleme krizlerin yatay-dikey tırmanması ve tetiklenmelerinin anlaşılabilmesi bakımından da kriz yönetim süreçlerinin analizinde açıklayıcı bir çerçeve sunabilir.

Kriz analizi açısından bakıldığında yerel bir krizin tetiklenmesi ile başlayan kriz yönetim süreci aslında Suriye özelinde siyasal karar alıcının krize yüklenmiş olduğu anlamla ve krizi yönetirken yararlanacağı araçlarla ilintili olduğu kadar farklı bağımsız değişkenlerin [kriz anında uluslararası sistemin, bölgesel alt sistemin yapısal özellikleri, gündemi] de etkisi altında şekillenmiştir.⁴ Bu durum dış politika analizinde iç-dış tartışmasıyla ilinti olarak da ele alınabilir. Bir devletin kendi ulusal egemenlik alanında karşılaşmış olduğu bir kamusal sorunu yine kendi görev, yetki ve sorumluluklarının meşru çerçevesi içerisinde

⁴ Neoklasik Realizm'in dış politika kararlarının oluşumuna ilişkin olarak dillendirmiş olduğu değişkenler tartışması çerçevesinde bakıldığında Suriye'deki uyuşmazlık/çatışma sürecinin krizleşmesi ve bölgesel bir savaşa dönüşme riskini içinde barındırması hem bağımsız değişken olarak uluslararası sistemin özelliklerinden hem de müdahil değişken olarak krizin tarafı olan her bir ülkedeki ulusal/yapısal özelliklerden, materyal güç kapasitelerinden, bu ülkelerin siyasal karar alıcılarının operasyonel kodlarından büyük ölçüde etkilenmektedir. Neoklasik Realizmin temel argümanları için bkz.; Gideon Rose, "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, Vol. 51, (October 1998), s.144-172; Steven E. Lobell and Norrin M. Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro (der.), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, New York, Cambridge University Press, 2009

çözümleyebileceği kabul edilse de özellikle insan haklarının ihlali gibi somut gerekçelerle bir devletin ihlal sayılabilecek uygulamaları uluslararası sistemde diğer otonom aktörlerin ilgi alanları içerisine girebilmektedir. Başlangıçta ahlaki ve ilkesel bir duruş gibi görünse de özellikle kırılğan, karmaşık ve çatışmacı ilişkilere sahip Ortadoğu özelinde bu tür gelişmeler hasım devletlerin birbirlerine yönelik baskı ve etki siyasalarının uygulamaya sokulmasına da vesile olabilmektedir. Bu çalışmada kriz yönetimi açısından üçüncü aktör müdahilliğinin krizlerin yatay-dikey tırmanmasına ve/ya seyirinde değişikliğe neden olabileceği savı tartışmaya açılmaktadır. Böylece Suriye krizi özelinde yerelden uluslararasına bir krizin yatay ve dikey tırmanmasında kriz sürecine müdahil [devlet ve devlet dışı] aktörlerin kriz yönetim sürecine etkisi analiz edilecektir.

2. Kuramsal Çerçeve

Farklı düzlemlerde yaşanan Suriye krizi, Yves Lacoste'un diatop modellemesine benzemektedir. Lacoste'a göre mekânların farklı analiz düzeyleri vardır ve her düzeyde bir iktidar mücadelesi yaşanmaktadır.⁵ Her farklı mekânsal düzeyde yaşanan iktidar mücadelesi ise birbirlerini etkilemektedir. Bu yüzden de mekân; farklı büyüklük gruplarına göre tasnif edilmeli ve aktörler, bu mekânsal büyüklükler üzerinden incelenmelidir. Böylece yerel bir çatışmanın, küresel çaptaki "güç ve etki rekabeti" analiz edilebilir ve ayrıca büyük güçlerin, kendilerinden çok uzak coğrafyalara neden müdahil oldukları anlamlandırılabilir.⁶ Ayrıca farklı analiz düzeyleri birlikte dikkate alındığında, birbirlerine çok uzak askeri ve siyasi güçler arasındaki ittifaklar da anlaşılabilir.⁷ Farklı mekânsal düzeyler arasındaki ilişkiyi anlamlandırmaya çalışan Lacoste, mekânsal büyüklükler temelinde altı büyüklük grubu tasnif etmektedir. Birinci büyüklük grubunda büyük mekânlar belirtilirken ayrıca etki alanı küresel olan aktörler de bu grubun bir parçasıdır. Altıncı büyüklük grubuna doğru gittikçe küçülen mekânsal birim için altıncı coğrafi grup, en küçük analiz düzeyini ve yüzölçümüyle ölçülen coğrafi alanları simgeler.⁸ Lacoste'un farklı mekânsal büyüklükler üzerinden oluşturduğu modellemeyle uluslararası ilişkiler açısından farklı analiz düzeyleri olarak karşımıza çıkan yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemler arasındaki ilişkiler açığa çıkarabilir.

⁵ Yves Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak: Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, çev. İsmet Akça (İstanbul: NTV Yayınları, 2007), 12.

⁶ Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak*, 9.

⁷ Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak*, 12.

⁸ Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak*, 16.

Lacoste'un diatop modellemesi üzerinden Suriye krizi analiz edildiğinde, Suriye'de Deraa'da başlayan gösterilerin ve şiddetin zaman içerisinde diğer analiz düzeylerini etkilediği ve diğer mekânsal düzlemdeki aktörlerin müdahil olması sonrası ise Suriye yerelinin de diğer mekânsal düzlemlerden etkilendiği bir durum ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, Suriye krizinde en büyük mekânsal büyüklük grubu ile en küçük mekânsal büyüklük grubu doğrudan ilişkilidir ve birbirlerini etkilemektedir. Bunun sonucunda da yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemler, Suriye krizinde birbirleriyle doğrudan ilişkilidir ve her bir iktidar mücadelesi diğerini etkilemektedir. Bu yüzden herhangi bir seviyede yaşanan bir gelişme diğer seviyeleri doğrudan etkilemekte ve Suriye'deki gelişmeler karmaşık bir hal almaktadır. Ayrıca bu tip karmaşık bir ilişkide yereldeki aktörle uluslararasıdaki aktör arasında etkileşim ortaya çıkmakta ve bu etkileşim, Suriye'deki karmaşık ve değişken işbirlikçi ve çatışmacı ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle, Suriye krizi bağlamında yerel bir aktör Suriye krizinin uluslararası düzlemi açısından önemli bir aktör haline gelebilmekte veya tam tersi bir şekilde uluslararası bir aktör, Suriye yerelini doğrudan etkileyebilmektedir. Bu yüzden 2011'den günümüze Suriye krizinin yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemlerinin hepsini etkileyebilen farklı kapasitelere sahip aktörler ön plana çıkmaktadır.

3. Yerel Düzlemde Suriye Krizi: Krizin Ortaya Çıkması ve Derinleşmesi

Arap Baharı çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal huzursuzluklar Suriye'de kendini 2011'in Mart ayından itibaren hissettirmeye başlamıştır. 15 Mart tarihinde Şam ve Halep şehirlerinde demokrasi ve siyasi tutukluların serbest bırakılması talepleriyle gösterilerde bulunan yaklaşık 35 göstericinin gözaltına alınması ve sonraki günlerde göz altılarının protesto edilmesi Suriye'deki gösterilerin ve toplumsal huzursuzluğun başlangıcı olmuştur.⁹ 18 Mart tarihinde ise 15 Mart günü gerçekleşen göz altıları protesto amacıyla Şam, Halep, Deraa, Kamışlı, Humus, Arfin, Rakka, Banyas ve Deir ez-Zor'da gösteriler meydana gelmiş ve bu gösterilerde "demokratik reformların yapılması" ve "hapishanedeki siyasi suçluların serbest bırakılması" talep edilmiştir.¹⁰ Deraa'daki gösteriler sırasında ise 4 göstericinin öldürülmesi, Suriye'deki Arap Baharı'nın dönüm

⁹ "Middle East Unrest: Syria Arrests Damascus Protesters", *BBC*, 16 Mart 2011, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-12757394> (13 Kasım 2016).

¹⁰ Nebi Miş, "Suriye 2011", *Orta Doğu Yılı 2011*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın, Bilal Yıldırım, (İstanbul: Açılım Kitap, 2013), 263.

noktalarından birini oluşturmuştur.¹¹ Suriye krizi bağlamında ortaya çıkan bu ilk şiddet, krizin ilk tetikleyicisi olmuş ve bu tarihten sonra hem kitlesel gösteriler hem de bu gösterilerin şiddet yoluyla bastırılmaya çalışılması, Suriye krizinin yerel boyuttaki en yaygın görünümü hale gelmiştir.

Suriye güvenlik güçlerinin gösterilere şiddet yoluyla cevap vermesi ilerleyen gün ve aylarda Suriye'nin birçok yerinde görülen yaygın bir yöntem haline gelmiş ve bunun sonucunda Deraa'daki olaylar kısa zaman içerisinde Suriye'nin diğer kentlerine sıçramıştır. Örneğin, Nisan ayı içerisinde yönetim karşıtı gösteriler; Lazkiye, Humus, Banyas,¹² Duma,¹³ İzraa ve Şam'da¹⁴ da ortaya çıkmış ve göstericilere ateş açılması sonrasında çok sayıda ölüm meydana gelmiştir. Haziran ve Temmuz ayında ise operasyonlar Humus'ta yoğunlaşmış ve bu dönemde Humus'ta yaşananlar, Suriye dışındaki aktörlerin tepkisine sebep olmuştur. İlerleyen aylarda Suriye yönetiminin askeri operasyonları hemen hemen Suriye'deki bütün şehirlere yayılmış ve bu operasyonlar, yerel krizin daha da derinleşmesine sebep olmuştur.

Fakat Suriye'deki yerel krizin derinleşmesinde sadece Suriye yönetiminin uyguladığı şiddet etkili olmamıştır. Suriye'de olayların başlamasının hemen ardından Suriyeli muhalif gruplar da şiddet kullanmaya başlamıştır. Örneğin 2011'in Mart ayının sonunda, Suriye'deki krizin yerel düzlemde henüz başladığı bir dönemde Suriye resmi haber ajansı SANA, silahlı grupların Humus kentinde bir kişiyi öldürdüğünü duyurmuştur.¹⁵ İlerleyen gün ve aylarda muhaliflerin uyguladıkları şiddet daha görünür olmuş, 8 Mayıs tarihinde 10 güvenlik görevlisi silahlı muhalifler tarafından Humus'ta öldürülmüş, 6 Haziran 2011 tarihinde 120 güvenlik görevlisinin Cisir eş-Şuğur'da öldürülmesiyle¹⁶ ülkedeki şiddet sarmalı daha da artmıştır. Radikal grupların Suriye'de aktif olmasıyla birlikte zaman içerisinde muhalif grupların uyguladıkları şiddet daha da görünür

¹¹ “Suriye’de Cenaze Protestoya Döndü”, *Milliyet*, 19 Mart 2011, <http://www.milliyet.com.tr/suriye-de-cenaze-protestoya-dondu/dunya/dunyadetay/20.03.2011/1366540/default.htm> (10 Kasım 2016).

¹² “Cronology: Syria”, *The Middle East Journal*, c. 65, s. 3 (Yaz, 2011), 493.

¹³ “Suriye’de Yine Kan Aktı”, *Milliyet*, 1 Nisan 2011, <http://www.milliyet.com.tr/suriye-de-yine-kan-akti/dunya/dunyadetay/01.04.2011/1372078/default.htm> (17 Kasım 2016).

¹⁴ “Sniper’lar Cenaze Törenlerini Taradı”, 24 Nisan 2011, <http://www.milliyet.com.tr/sniper-lar-cenaze-torenlerini-taradi/dunya/dunyadetay/24.04.2011/1381705/default.htm> (19 Kasım 2016).

¹⁵ “Suriye’de Subay Kulübü’ne Silahlı Baskın: 1 Ölü”, *Milliyet*, 26 Mart 2011, <http://www.milliyet.com.tr/suriye-de-subay-kulubu-ne-silahli-baskin-1-olu/dunya/dunyadetay/26.03.2011/1369367/default.htm> (22 Kasım 2016).

¹⁶ Fehim Taştekin, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 86-87.

hale gelmiştir. Tarafların birbirlerine karşı uyguladıkları şiddet, ülke içerisinde şiddet sarmalına ve taraflar arasında yıpratma savaşına¹⁷ dönüşmüştür.

Yereldeki krizin derinleşmesinde Suriye yönetimi ile muhalefet arasında ortaya çıkan yoğun şiddet önemli bir oynasa da zaman içerisinde yerel gelişmelere yeni taleplerle müdahil olan aktörler, krizin yerelde çözülmesini daha da zorlaştırmıştır. Bu bağlamda 2012 yılından itibaren YPG ve 2014 yılından itibaren IŞİD, Suriye yönetimi ve Suriyeli muhalif gruplardan farklı taleplerle Suriye yerelinde etkin olmaya başlamış ve bu aktörler, Suriye'deki krizin üçüncü tarafları haline gelmiştir. YPG ve IŞİD'in Suriye muhalefeti ve Suriye yönetimine ek olarak Suriye yerelindeki çatışmalarda yer almaya başlaması sonrası bu farklı dört büyük aktör, birbirleriyle çatışmaya başlamış ve yeni çatışma alanları yerel krizin çözülmesini daha da zorlaştırmıştır.

Bu çözümsüzlüğün ve diatopik evrilmenin bir diğer önemli sebebi Suriye dışındaki aktörlerin Suriye'deki çatışmalarda aktif rol oynaması olmuştur. IŞİD'in yanında bölgedeki başka silahlı devlet dışı aktörler, milisler ve gönüllü savaşçılar da zaman içerisinde Suriye'deki çatışmalarda aktif rol almaya başlamıştır. Bu bağlamda zaman içerisinde Lübnan Hizbullahı ve İran öncülüğündeki Afgan ve Iraklı Şii milisler, Suriye yönetimine destek olma amacıyla Suriye yerelindeki çatışmalarda yer alırken diğer taraftan bir çok ülkeden yabancı savaşçılar, IŞİD veya Suriyeli muhalif grupların safında savaşmak için Suriye'ye akın etmiştir. Suriye dışından farklı aktörlerin Suriye'deki çatışmalarda yer almasıysa bir yandan yereldeki çatışmaları şiddetlendirirken diğer yandan krizin bölgeselleşme ve uluslararasılaşma eğilimlerini arttırmıştır.

Suriye yerelindeki krizi daha da karmaşık ve çözülmesi zor bir hale getiren bir başka özellikse farklı gruplar arasında ortaya çıkan değişken ilişkiler olmuştur. Özellikle muhalif grup olarak tanımlanan ve ortak hedefleri Suriye'deki yönetimin “devrilmesi” olan gruplar arasındaki fikir ayrılıkları, çatışmalar ve anlaşmazlıklar, Suriye muhalefetinin bölünmesine ve güçsüzleşmesine sebep olmuş ve muhalefetin bölünmesi yerel boyuttaki çatışmaları doğrudan etkilemiştir. Silahlı grupların bölünmesi, 2013 yılından itibaren daha görünür hale gelmiştir. Örneğin, Nisan 2013'te “Suriye İslami Kurtuluş Cephesi”, Nusra Cephesi'nden, El Nusra'nın El Kaide ile olan ilişkisini duyurması üzerine ayrıldığı,¹⁸ Eylül 2013 tarihinde “Kafkasya ve Levant Mücahidleri”, IŞİD'ten ay-

¹⁷ Carsten Wieland, *Syria: A Decade of Lost Chances*, (Seattle: Cune Press, 2012), 18.

¹⁸ Alptekin Dursunoğlu and İsa Eren, *Suriye'de Vekalet Savaşı*, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014), 764.

rıldıklarını¹⁹ ve aynı ay içerisinde Nusra Cephesi, Yüksek Askeri Şura'nın içinde bulunan 3 örgüt ve Tevhid Tugayı gibi grupların bulunduğu 11 örgüt, SUK'un otoritesini reddedip, şeriat hukuku kapsamında yeni bir çatı örgüt organize edeceklerini duyurmuştur.²⁰ Yukarıda bazı örnekleri verilen gruplar arasındaki gerilimlerin gösterdiği üzere, gruplar arasındaki değişen ilişkiler, yerel çatışmalara yeni boyutlar kazandırmış ve ayakta kalabilen güçlü gruplar diğer aktörlere karşı kendilerine hakimiyet alanları oluşturmaya çalışmıştır. Suriye'de savaşkan aktör sayısının çoğalmasıyla bir yandan yereldeki çatışmalara yeni taraflar kazandırmış, diğer yandan da krizin yerelde çözümünü daha da zorlaştırmıştır.

Silahlı devlet dışı aktörlerin yanı sıra devletler de zamanla Suriye'deki çatışmalarda aktif rol oynamaya başlamış ve bu devletlerin rolü, Suriye krizinin dönüşümüne etki etmiştir. Devletlerin Suriye'deki aktif rolleri bağlamında İran'ın Suriye'ye doğrudan sağladığı askeri destek yerel çatışmaların seyrini değiştirirken ABD ve Rusya'nın yerel çatışmalarda aktif rol oynamaya başlaması, Suriye'deki yerel gelişmeleri uluslararası düzlemde daha görünür hale getirmiştir. 2014 yılında IŞİD'in artan etkinliği ile doğrudan ilişkili olarak ABD, "terörle mücadele" çerçevesinde Suriye'deki yerel çatışmaların tarafı haline gelmiş ve hava saldırılarıyla Suriye'deki IŞİD hedeflerine doğrudan askeri müdahalede bulunmuştur.²¹ ABD'nin IŞİD'le mücadele çerçevesinde askeri müdahalesiyse Suriye'deki yerel çatışmaları ve taraflar arasındaki ilişkileri doğrudan etkilemiştir. 2015 yılındaysa bir diğer uluslararası aktör olan Rusya, "terörle mücadele" çerçevesinde Suriye'deki çatışmalarda aktif rol oynamaya başlamış ve Rusya'nın doğrudan müdahalesi hem yerel çatışmaları etkilemiş hem de Suriye krizinin uluslararasılaşma eğilimlerini kuvvetlendirmiştir.²² Rus kuvvetleri, 2015'in Kasım ve Aralık aylarında hava saldırılarını sürdürmüş ve Lazkiye'ye bağlı Türkmen Dağı bölgesine, İdlib'e, Halep şehir merkezine, Halep'in sınır kasabası Azez'e ve Şam'ın Guta bölgesine çok sayıda hava saldırısı gerçekleştirmiştir. Bu askeri faaliyetler sadece yerel çatışmaların gidişatını değiştirmemiş, aynı zamanda Türkiye ile Rusya arasında olduğu gibi farklı aktörler arasında yeni gerilimlere de sebep olmuştur.²³ Kısaca ABD ve Rusya'nın Suri-

¹⁹ "Caucasus Islamists in Syria Split with Qaeda-Linked Rebels", *Reuters*, 4 Eylül 2013, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-caucasus-idUSBRE9830XX20130904> (22 Mart 2017).

²⁰ "Chronology: Syria", *The Middle East Journal*, c. 68, s. 1 (Kış, 2014), 147.

²¹ Nebi Miş ve Ömer Behram Özdemir, "Suriye 2014", *Ortadoğu Yıllığı 2014*, ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, (İstanbul: Açılım Kitap, 2015), 184.

²² Ömer Behram Özdemir, "Suriye 2015", *Ortadoğu Yıllığı 2015*, ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman (İstanbul: Açılım Kitap, 2016), 200.

²³ Özdemir, "Suriye 2015," 201-202.

ye'deki çatışmalarda aktif rol oynaması krizin yerel düzlemini doğrudan etkilemenin yanı sıra ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemleri de doğrudan etkilemiştir.

Ülke içerisindeki artan şiddet, yerel çatışmalara taraf olan aktörlerin zaman içerisinde artması, bölgesel devlet ve silahlı devlet dışı aktörlerin aktif rol oynaması ve son olarak uluslararası güçlerin Suriye'deki çatışmalarda rol almaya başlaması krizin dönüşümünde rol oynamıştır. Bu etkenlerin doğrudan veya dolaylı etkisiyle yerel krizin taraflarının hakimiyet alanları oluşmaya ve belirginleşmeye başlamıştır. Süreç içerisinde Suriye yönetiminin ülkenin bir kısmında kontrolünü kaybetmesiyle birlikte diğer aktörler *de facto* hakimiyet alanları oluşturabilmiştir. Bu durum yerelde mekân-iktidar çatışmasının ilginç bir yansıması olmuştur. Şehir merkezlerinin kontrolünü ele geçirmek ve/ya korumak için silahlı güçler arasında karşılıklı meydan okumalar ve müttefiklik ilişkileri gözlenmiştir. Bu süreçte IŞİD gibi radikal aktörlerin hakimiyet alanlarına sahip olmaları, uluslararası aktörlerin Suriye'ye müdahalelerini doğrudan etkilemiştir. Özellikle 2012 yılından itibaren belirginleşmeye başlayan aktörlerin hakimiyet alanları, günümüze kadar devam etmektedir ve bu alanlar için ortaya çıkan çatışmalar, Suriye krizinin diğer düzlemlerini de doğrudan etkilemektedir. Suriye'nin merkezinde ve şehir merkezlerinin bir çoğunda Suriye yönetiminin hakimiyeti varken Suriyeli muhalifler, Suriye'nin kuzeyi, kuzeybatısı, batısı ve doğusunda hakimiyet mücadelesinde bulunmuştur. Hakimiyet alanına sahip diğer aktörlerden YPG, Suriye'nin kuzeyinde etkinken, IŞİD ise Suriye'nin kuzeyinde ve doğusunda hakimiyet sağlamıştır. Bütün bu süreç sonunda tek bir Suriye'den bahsetmek imkânsız hale gelmiş ve Suriye'nin geleceği yerel hakimiyet alanları üzerinden okunmaya başlanmıştır. YPG ile Türkiye, IŞİD ile ABD, Suriyeli muhalifler ile Rusya gibi Suriye yereline hakim aktörlerle Suriye dışındaki aktörler arasındaki çatışmacı ilişkilerse Suriye krizinin yerel düzlemini ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemlerle doğrudan ilişkilendirmiştir.

4. Ulusal Düzlemde Suriye Krizi

Ulusal düzlemde Suriye krizinin ilk tetikleyicilerinden biri Suriye'deki çatışmaların uzun zamana yayılması ve ülke içindeki şiddetin artması sonrası Suriye dışındaki ulusal, bölgesel ve uluslararası aktörlerin, Suriye'deki gelişmelere müdahil olmaya başlaması olmuştur. Fakat bu müdahaleler, krizin yayılma eğilimlerini kuvvetlendirmiştir. Suriye'deki krizin kaynağını Suriye yönetimi olarak gören aktörler öncelikle Suriye yönetiminden şiddeti durdurma ve reform sürecini başlatma taleplerinde bulunmuştur. Suriye dışındaki aktörlerin Suriye yönetiminden şiddeti durdurma ve reformları hayata geçirme çağrılarının yanıt-

sız kalması sonrası bu aktörler, kısa zaman içerisinde Suriye Cumhurbaşkanı ve Suriye yönetimine iktidardan çekilme çağrılarında bulunmuş ve bu çağrılar sonrası taraflar arası gerilim daha da görünür hale gelmiştir. İktidardan çekilme talebi doğrultusunda Mayıs 2011’de ABD Başkanı “*ya demokratik dönüşümün öncüsü ol ya da iktidardan çekil*” açıklamasında bulunmuş, Haziran ayında Fransa, Beşar Esad’ın ülkeyi yönetmek için meşruiyetini kaybettiğini belirtmiştir.²⁴ Ağustos ayındaysa Almanya, İngiltere ve Fransa devlet başkanları, yaptıkları ortak açıklamada Cumhurbaşkanı Esad’ın meşruiyetini kaybettiğini ve iktidardan çekilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.²⁵ Ayrıca ilerleyen aylarda Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, dönemin ABD Başkanı Obama’nın Beşar Esad ile ilgili “*demokratik dönüşüme öncülük et veya iktidardan çekil*” yönündeki açıklamalarına katıldıklarını belirtmiştir.²⁶ Bölgesel ve uluslararası aktörlerin Suriye yönetiminden iktidardan çekilme talepleri ve bu taleplerin yerine getirilmemesi ise Suriye krizinin bölgeselleşme ve uluslararasılaşma eğilimlerini pekiştirmiştir.

Suriye yönetimi tarafından iktidardan çekilme talepleri yerine getirilmeyen aktörler, Suriye yönetimine karşı somut adımlar atarak taleplerini kabul ettirmeye çalışmış fakat bu yöntem de krizi sonlandırmaktan daha çok tırmandırmıştır. Çok sayıda devletin, Suriye yönetimine karşı diplomatik ve ekonomik ambargo uygulaması Suriye krizinin dönüşümünü hızlandırırken Türkiye-Suriye örneğinde olduğu gibi yeni dış politika krizlerini de tetiklemiştir. Suriye’ye karşı yaptırımlar bağlamında AB, Suriye’de artan şiddetle ilişkili olarak 2011 yılında petrol ve petrol ürünleri alım-satımına yönelik ambargo kararı almış,²⁷ Eylül 2011’de uyguladığı ambargonun kapsamını genişletmiş ve ayrıca Suriye yönetimiyle yakın ilişkilere sahip Suriyeli şirketlere yaptırım kararı almıştır.²⁸ Süreç içinde AB’nin Suriye’ye karşı yaptırımları genişleyerek devam etmiştir. ABD de Suriye yönetimine karşı kısa zaman içerisinde bireysel yaptırımları uygulamaya başlamış ve Nisan ayının sonunda Suriye yönetiminin önemli isim-

²⁴ Miş, “Suriye 2011,” 285.

²⁵ “Syria: David Cameron, Nicolas Sarkozy And Angela Merkel Statement on President Assad”, *Huffington Post*, 18 Ağustos 2011, http://www.huffingtonpost.co.uk/2011/08/18/syria-david-cameron-nicol_n_930298.html (8 Ocak 2017).

²⁶ “Davutoğlu: Obama'nın Çağrısına Katılıyoruz”, *Milliyet*, 25 Mayıs 2011, <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-obama-nin-cagrisina-katiliyoruz/siyaset/siyasetdetay/20.05.2011/1392753/default.htm> (24 Kasım 2016).

²⁷ Miş, “Suriye 2011,” 284.

²⁸ Justyna Pawlak, “EU Sanctions Target Mobile Phone Syriatel”, *Reuters*, 24 Eylül 2011, <http://www.reuters.com/article/us-syria-eu-sanctions-idUSTRE78N1DY20110924> (22 Ocak 2017).

lerinden Mahir Esad, Ali Memluk ve Atif Necip'e yaptırım kararı almış,²⁹ Mayıs ayında bu listeyi daha da genişleterek yeni isimlere karşı yaptırım uygulamıştır.³⁰ Ayrıca ABD, Suriye yönetiminin muhaliflere karşı tutumunun değişmemesi halinde daha sert uluslararası tedbirlerin alınacağını duyurmuş,³¹ Ağustos ayında yaptırım uyguladığı kişilerin listesini genişletmiştir.³² Suriye'nin AB ve ABD'ye karşı tepkileri genellikle sözlü olurken Türkiye gibi aktörlerin yaptırım kararlarına daha somut tepkiler geliştirmiş ve karşılıklı yaptırımlar, taraflar arasındaki krizleri daha da derinleştirmiştir.

Türkiye-Suriye krizinde yaptırımlar açısından ilk somut adım Türkiye'den 22 Eylül 2011 tarihinde gelmiş ve Türkiye, Suriye'ye askeri malzeme taşıyan uçaklara hava sahasını kapatma kararı almıştır.³³ Türkiye'nin 30 Kasım 2011'de Suriye'ye karşı uygulanacak 9 maddelik yaptırım paketiye Türkiye'nin Suriye'ye karşı attığı en ciddi adımlardan birini oluşturmuş ve iki ülke arasındaki gerilimi daha da tırmandırmıştır. Türkiye ilerleyen aylarda yeni yaptırımlar devreye sokarak Suriye yönetimine taleplerini kabul ettirmeye çalışmış ancak bu yaptırımlar, Suriye tarafından tepkiyle karşılanmış ve Suriye de Türkiye'ye karşı yeni yaptırımları devreye sokmuştur.³⁴ Suriye'nin Türkiye'ye karşı devreye soktuğu karşı yaptırımlarsa taraflar arasındaki gerilimi daha da arttırmıştır.

Suriye krizinin ulusal düzlemlere [dış politika krizlerine] evrilmesine sebep olan ve Suriye ile diğer devletler arasında gerilimi arttıran bir diğer önemli gelişme Suriye krizinin kaynağını Suriye yönetiminin siyasetleri olarak gören devletlerle Suriye muhalefetinin artan ilişkileri olmuştur. Taraflar arasında artan işbirliği başta Suriye olmak üzere İran ve Rusya gibi bazı devletlerin tepkilerine sebep olurken aynı zamanda Suriye muhalefetini ulusal düzlemde etkin bir aktör haline getirmiştir. Örneğin, Suriye'deki krizin ilk aylarında ABD ve Fransa'nın

²⁹ Taştekin, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*, 101.

³⁰ "AB'den Esad'a Yaptırım Yolda", *Milliyet*, 7 Mayıs 2011, <http://www.milliyet.com.tr/ab-den-esad-a-yaptirim-yolda/dunya/dunyadetay/07.05.2011/1387111/default.htm> (29 Kasım 2016).

³¹ "ABD'den Suriye'ye Uyarı", *Milliyet*, 7 Mayıs 2011, <http://www.milliyet.com.tr/abd-den-suriye-ye-uyari/dunya/dunyadetay/07.05.2011/1387294/default.htm> (29 Kasım 2016).

³² US Department of the Treasury, "Treasury Sanctions Prominent Syrian Businessman", 4 Ağustos 2011, <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1269.aspx> (12 Ocak 2017).

³³ Gencer Özcan, "If the Crisis is What We Make of It: Turkey and the Uprising in Syria", *Analyzing Foreign Policy in Turkey*, ed. Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem (UK, Cambridge Scholars Publishing, 2017), 183.

³⁴ Özden Zeynep Oktav, "The Syrian Uprising and the Iran-Turkey-Syria Quasi Alliance", *Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity*, ed. Raymond Hinnebusch and Özlem Tur (England, Ashgate Publishing Limited, 2013), 199.

Suriye büyükelçilerinin izinsiz bir şekilde Hama'daki muhaliflerle görüşmesi Suriye yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmış ve Suriye Dışişleri Bakanlığı, yapılan ziyaretleri, ABD ve Fransa'nın Suriye'nin içişlerini müdahalesinin açık kanıtları ve göstericilere sağlanan dış desteğin göstergesi olduğunu belirtmiştir.³⁵ Ayrıca 17 Ekim 2011 tarihinde dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun SUK üyeleriyle görüşmesinin ve SUK ile ilk resmi temasını kurmasının³⁶ ve Fransa'nın Ekim 2011'de SUK ile temasa geçeceğini duyurmasının ardından Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim, "gayri meşru" muhalefet konseyini tanıyan aktörlere karşı en sert önlemlerin alınacağını duyurmuştur.³⁷ Devletlerin ve diğer aktörlerin SUK gibi muhalif gruplarla görüşmesi, resmi temaslarda bulunması ve başta SUK olmak üzere bu grupları Suriye'nin temsilcileri olarak göstermeleri ise hem Suriyeli muhalifleri ulusal [muteber] bir aktör haline getirmiş hem de Suriye ile diğer devletler arasındaki ilişkilere zarar vermiştir.

Suriye krizinin ulusal düzleme evrilmesindeki bir diğer önemli tetikleyici Suriye'de yaşanan çatışmaların komşularını etkilemesi olmuştur. Çatışmaların yayılma potansiyeli sonrası Türkiye ve İsrail gibi Suriye'nin bazı komşularının askeri önlemleri daha görünür hale gelmiştir. Suriye'deki yerel çatışmaların ve şiddetin doğrudan etkilediği aktörlerin başında Türkiye gelmektedir. Türkiye'de Suriye kaynaklı patlama ve şiddet olaylarının çıkması hem Türkiye'yi Suriye krizinin bir parçası haline getirmiş hem de Türkiye'nin başta Suriye olmak üzere çok sayıda aktörle kriz yaşamasına sebep olmuştur. Suriye kaynaklı gelişmelerin Türkiye'yi doğrudan etkilemesinin ve Türkiye'yi Suriye krizine daha fazla müdahil olmasının ilk örnekleri 2013 yılının ilk aylarında ortaya çıkmıştır. Türkiye, Şubat 2013'te Cilvegözü sınır kapısında, Mayıs 2013'te ise Reyhanlı'da yaşanan bombalı saldırılarından Suriye yönetimini sorumlu tutmuştur.³⁸ Türkiye'de gerçekleşen iki bombalı saldırı ve Türkiye'nin bu saldırılardan Suriye'yi sorumlu tutması, zaten kriz yaşayan Türkiye ile Suriye'nin tekrar karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Taraflar arasındaki kriz, sadece Suriye'deki çatışmaların yayılmasından kaynaklanmamış, taraflar arasında belirli dönemlerde önemli askeri krizler meydana gelmiştir.

³⁵ "Syria Summons U.S. and French Envoys Over Hama Visit", *Reuters*, 10 Temmuz 2011, <http://www.reuters.com/article/us-syria-ambassadors-idUSTRE7691GO20110710> (25 Ocak 2017).

³⁶ Dursunoğlu ve Eren, *Suriye'de Vekalet Savaşı*, 661.

³⁷ "France Set to Establish Relations with Syrian Opposition", *Sputnik*, 10 Ekim 2011, <https://sputniknews.com/world/20111010167530866/> (23 Ocak 2017).

³⁸ Laçın İdil Öztüğ, "Border Security in Turkish Foreign Policy Crises", *Analyzing Foreign Policy in Turkey*, ed. Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem (UK, Cambridge Scholars Publishing, 2017), 172.

2012 yılında Türkiye'ye ait RF-4 uçağının Suriye sınırında düş[ürül]mesi,³⁹ Eylül 2013'te Türkiye'nin değiştirdiği angajman kuralları çerçevesinde Suriye'ye ait bir helikopteri sınır güvenliğini ihlal ettiği gerekçesiyle vurması ve Mart 2014'te Türkiye'nin Suriye askeri uçağını düşürmesi⁴⁰ gibi örneklerin gösterdiği üzere belirli dönemlerde taraflar birbirlerine doğrudan askeri araçlarla tepki göstermiş ve bu tepkiler taraflar arasındaki dış politika krizini daha da tırmandırmıştır.

Suriye'nin sınır bölgelerindeki çatışmalardan ve yerelde hakimiyet mücadelelerinden etkilenen ülkelerden bir diğeri de İsrail olmuştur. 2012 yılı içerisinde Suriye'den Golan Tepeleri'ne "*kimin tarafından yapıldığı belli olmayan topçu ateşi*" meydana gelmesi sonrası İsrail, Suriye'deki topçu bataryalarına tank ateşinde bulunmuş,⁴¹ Mayıs 2013 tarihlerinde Şam'da bulunan gelişmiş füze stoklarına İran'dan Hizbullah'a gönderiliyor gerekçesiyle hava saldırıları düzenlemiş ve Mart 2014'te Golan Tepeleri'nin İsrail sınırları içerisinde yaşanan bombalı saldırılar sonrasında İsrail savaş uçakları Suriye'deki askeri alanlara saldırmıştır.⁴² İlerleyen dönemlerde İsrail'in Suriye'ye yönelik hava saldırıları devam etmiş ve bu saldırılar, hem İsrail ile Suriye arasındaki gerginliği tırmandırmış hem de İsrail Suriye'deki İran ve Hizbullah hedeflerine saldırıldığı için Suriye krizinin bölgeselleşme eğilimlerini arttırmıştır.

Suriye içerisindeki gelişmelerden doğrudan etkilenen Suriye'nin bir diğer komşusu da Lübnan olmuştur. Her ne kadar Lübnan, Türkiye kadar Suriye krizine müdahil olmamaya ve Türkiye ve İsrail kadar askeri yöntemleri devreye sokmamaya çalışsa da özellikle Suriye'nin Lübnan sınırında alan hakimiyeti için yaşanan çatışmalar doğrudan Lübnan'a etki etmiştir. 2014 yılında IŞİD, Lübnan sınırını geçip Lübnan'ın Suriye sınırındaki Arsel bölgesinde Lübnan güvenlik güçleriyle 5 gün çatışmış, bu süre zarfında 19 Lübnanlı güvenlik mensubunu rehin almış ve bu askerlerden ikisini infaz etmiştir.⁴³ Kısacası Suriye'deki çatışma ortamı doğrudan komşularını etkilemiş, bu komşular, Suri-

³⁹ Christopher Phillips, "Turkey's Syria Problem," *Public Policy Research*, c. 19, no. 2 (2012): 138.

⁴⁰ Taştekin, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*, 468.

⁴¹ "Chronology: Syria", *The Middle East Journal*, c. 67, s. 2 (İlkbahar, 2013), 293-294.

⁴² Ruth Eglash ve Liz Sly, "Israeli Warplanes Strike Syrian Military Positions in Golan Heights", *The Washington Post*, 19 Mart 2014, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/israeli-warplanes-strike-syrian-military-positions-in-golan-heights/2014/03/19/d3ff8de4-0604-4492-b352-34bd1ee957f9_story.html?utm_term=.40839a514120 (23 Mart 2017).

⁴³ "IS Group 'Kills Second Lebanese Captive'", *Al Jazeera*, 8 Eylül 2014, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/09/islamic-state-beheading-lebanese-soldier-20149621136150647.html> (26 Mart 2017).

ye'deki krize müdahil olsun veya olmasın Suriye krizinin doğrudan tarafları haline gelmiştir. Fakat İsrail ve Türkiye örneğinde olduğu gibi Suriye'nin komşularının Suriye'ye doğrudan müdahaleleri, Suriye ile bu devletler arasındaki krizleri daha da derinleştirmiştir.

Ulusal düzlemde sadece Suriye ile İsrail ve Suriye ile Türkiye önemli askeri krizler yaşamamış, Suriye üzerinden Rusya ile Türkiye de önemli bir askeri kriz yaşamıştır. 2015 yılından itibaren Suriye'de askeri varlığını hissettiren Rusya'nın Türkiye sınırında askeri faaliyetlerini arttırması iki ülke askeri unsurlarının kimi zaman karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Eylül 2015'te başlayan Rus Hava saldırılarının hem Türkiye'nin ılımlı muhalefet olarak tanımladığı hedeflere hem de İdlib ve Lazkiye gibi Türkiye sınırına yakın bölgelere gerçekleşmesi, Rusya'nın operasyonları sırasında Rus jetlerinin Türk hava sahasını ihlal etmesi, Türk jetlerine tehlikeli biçimde yaklaşması ve uçaksavar sistemlerinin Türk jetlerine kitlenmesi gibi yaşanan gelişmeler taraflar arasındaki gerilimi arttırmıştır.⁴⁴ Taraflar arasındaki kriz en üst noktasına 24 Kasım 2015 tarihinde ulaşmış, bu tarihte SU-24 tipi bir Rus uçağı Türkiye hava sahasını ihlal ettiği sırada daha önce ilan edilmiş angajman kuralları gereği Türk F-16 jetleri tarafından düşürülmüştür.⁴⁵ Yaşanan olay sonrası iki ülke arasındaki ilişkiler gerilmiş ve Suriye krizi bu kez Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında yeni bir kriz doğurmuştur.

5. Bölgesel Düzlemde Suriye Krizi

Suriye'de çatışan aktörlerin hakimiyet alanlarına sahip olma isteğiyle de doğrudan ilgili olarak zaman içerisinde bölgedeki devletler ve silahlı devlet dışı aktörler, Suriye'deki çatışmalarda aktif rol almaya başlamış, bölgesel aktörlerin çatışmaların tarafı haline gelmesiyle Suriye krizini bölgeselleştirmiştir. Suriye'deki çatışmalarda aktif rol alan bölgesel aktörlerin başında Hizbullah gelmektedir. Hizbullah lideri Hasan Nasrallah, Nisan 2013'te ilk kez Suriye yönetimine doğrudan destek verdiğini açıklamış,⁴⁶ bu tarihten sonra Hizbullah'ın Suriye'deki varlığı her geçen gün artmış ve özellikle güney Suriye'deki çatışmaların temel aktörü haline gelmiştir. Hizbullah gibi Suriye dışından Suriye'deki çatışmalara dahil olan bir diğer önemli silahlı devlet dışı aktör IŞİD olmuştur. 2014 yılında Suriye'de daha görünür hale gelen IŞİD, kısa zaman içerisinde Suriye'deki hakimiyet alanını geliştirmiş ve Suriye'deki çatışmaların

⁴⁴ Taştekin, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*, 468.

⁴⁵ Özcan, "If the Crisis is What We Make of It: Turkey and the Uprising in Syria," 187.

⁴⁶ Taştekin, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*, 238.

en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca İran'ın Suriye'deki çatışmalarda aktif olarak yer alması sonrası İran'ın koordine ettiği Afgan ve Iraklı Şii milisler de Suriye'deki çatışmalarda daha görünür hale gelmiş, diğer taraftan bölgedeki bir çok ülkeden yabancı savaşçılar, Suriye'ye Suriye yönetimine karşı savaşmak için gitmiştir. İran'ın, IŞİD ve Hizbullah gibi bölgede etkin silahlı devlet dışı aktörlerin ve Suriye'ye savaşmak için gelen yabancı savaşçıların Suriye'deki varlıkları hem yereldeki çatışmaları doğrudan etkilemiş hem de Suriye krizini karmaşıklştırmıştır.

Diğer yandan, Suriye'deki yerel gelişmelerle bağlantılı olarak Kürt veya Filistinli gruplarda olduğu gibi ulusüstü hareketler giderek görünür hale gelmiştir. Suriye'deki Kürt gruplarla Suriye dışındaki [Irak ve Türkiye gibi ülkelerdeki] Kürt gruplar arasındaki ilişkiler, Suriye'deki krizin nitelik değiştirmesine yol açarken zamanla bu sürece Suriye'nin komşularının müdahil olmalarına sebep olmuştur. Örneğin Temmuz 2012'de Suriye'deki Kürt gruplardan PYD (Demokratik Birlik Partisi) ile Kürt Ulusal Konseyi (KUK) arasındaki sorunların Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKYB) başkanı Mesut Barzani'nin girişimleri sonucunda ortadan kaldırılmasıyla Suriye'deki Kürt gruplar ortak hareket etme kararı almıştır.⁴⁷ Kararın alınmasında Suriye dışındaki bir aktör olan IKYB gibi bir aktörün etkili olması ve alınan kararların Türkiye gibi diğer aktörlerde yarattığı rahatsızlık, Suriyeli Kürt grupların yereldeki krizin yanı sıra ulusal ve bölgesel krizlerin tarafı haline geldiğini göstermiştir. Benzer bir durum Suriye'deki Filistinli mülteciler ve Hamas gibi Filistinli gruplar açısından da söz konusudur. Filistinli grupların zamanla Suriye'deki çatışmaların tarafı haline gelmesi, Suriye krizinin bölgeselleşme eğilimlerini kuvvetlendirmiştir. Özellikle 2012 yılından itibaren Filistinli gruplar hem şiddete daha fazla maruz kalmaya başlamış hem de şiddetin tarafı haline gelmiştir. 2012 yılında Suriye'deki Filistinli kampalarında Suriye yönetimi⁴⁸ ve Suriyeli muhaliflerden kaynaklanan şiddet olayları artmış, Filistinli gruplar arasında çatışmalar meydana gelmiş⁴⁹ ve hatta 2015 yılında IŞİD ile Filistinli gruplar arasında çatışmalar yaşanmıştır.⁵⁰ Farklı Filistinli grupların yerel çatışmaların tarafı haline gelmesinin yanı sıra önde gelen Filistinli grup Hamas, Suriye'deki şiddetin kaynağını Suriye yönetimi olarak görmüş ve Şubat 2012'de Suriye'deki ofisini kapatarak, Katar'a taşımıştır. Ha-

⁴⁷ Taştekin, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*, 202.

⁴⁸ "Chronology: Syria", *The Middle East Journal*, c. 67, s. 1 (Kış, 2013), 125.

⁴⁹ Mariam Karouny, "Syrian Rebels Take Control of Damascus Palestinian Camp", *Reuters*, 17 Aralık 2012, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-idUSBRE8AJ1FK20121217> (20 Mart 2017).

⁵⁰ Taştekin, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*, 414.

mas'ın bu kararına Suriye tepki göstermiş ve Suriye yönetimi ile Hamas arasındaki ilişkiler gerilmiştir.⁵¹

Bu süreçte Suriye Krizi'nin kaynağına ve çözümüne farklı öncelikler çerçevesinde yaklaşan bölgedeki devletlerin karşı karşıya gelmeleri bir tür kutuplaşmaya da neden olmuştur. İran özellikle bölgede Suriye krizinin kaynağını Suriye yönetiminin siyasetleri olarak gören aktörlere eleştiriler getirmiş, Türkiye'nin Suriye politikasını, provokatif olarak tanımlamış⁵² ve hatta Türkiye'nin Suriye'deki kriz doğrultusunda Katar'dan büyük miktarlarda para aldığını iddia etmiştir.⁵³ Türkiye'nin yanı sıra Suriyeli muhaliflerin bölgedeki en büyük destekçileri olan Suudi Arabistan ve Katar da İran tarafından eleştirilmiş ve Suriye krizi üzerinden meydana gelen karşılıklı suçlamalar, Suriye krizini etkilemiştir.

Bölgesel düzlemde İran, Suriye yönetiminin en büyük destekçisi olurken, Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar çeşitli araçlarla Suriye muhalefetine desteklemiştir. İran, Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar'ın Suriye'deki çatışmaların aktif taraflarına sağladıkları doğrudan desteklerse krizin derinleşmesine, bölgeselleşmesine, bölgesel düzlemde kutuplaşmaya katkıda bulunmuştur. Örneğin 2013 yılında Suriye Dışişleri Bakanı Yardımcısı, İran'ın Suriye'ye 500 milyon dolarlık yardım yaptığını ifade etmiş,⁵⁴ ayrıca Mayıs 2013'te Suriye'ye 3.6 milyar dolarlık kredi sağlayan İran, 8 Nisan 2014 tarihinde Suriye'ye 30 bin ton yiyecek yardımında bulunmuştur.⁵⁵ Diğer taraftan Katar, 2012'de Ulusal Devrim İnişiyatifi (UDİ) adıyla toplantı düzenlemiş ve bu toplantıyla Suriye muhalefeti adına önemli bir yapılanma olan "Suriye Muhalefet ve Devrim Güçler Ulusal Koalisyonu"(SMDK) isimli örgütün kurulmasına yardımcı olmuş, Türkiye ÖSO ile SUK arasında arabuluculuk yaparak Mart 2012'de iki grubun silahlı ve siyasi kanatlarını birleştirmelerinde önemli rol oynamış,⁵⁶ Suudi Arabistan ise 2015'te konferans organize ederek muhalif grupları tek bir çatı altında toplamaya çalışmıştır.⁵⁷ Aralık 2015'te Türkiye ile görüşen Suudi Arabistan'ın,

⁵¹ "Chronology: Syria", *The Middle East Journal*, c. 67, s. 1 (Kış, 2013), 125.

⁵² "İran'dan Türkiye'ye Suriye Uyarısı", *NTV*, 19 Eylül 2011, <http://www.ntv.com.tr/dunya/irandan-turkiyeye-suriye-uyarisi,QzONSSN3GkWuH5nlcvGBkA> (8 Ocak 2017).

⁵³ "Suriye'ye Karşı Katar, Türkiye'ye Para Veriyor", *Milliyet*, 1 Şubat 2012, <http://www.milliyet.com.tr/-suriye-ye-karsi-katar-turkiye-ye-para-veriyor-/dunya/dunyadetay/01.02.2012/1496418/default.htm> (27 Şubat 2017).

⁵⁴ Miş ve Özdemir, "Suriye 2014", *Ortadoğu Yıllığı 2014*, ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman (İstanbul: Açılım Kitap, 2015), 187.

⁵⁵ "Chronology: Syria", *The Middle East Journal*, c. 68, s. 3 (Yaz, 2014): 459.

⁵⁶ Dursunoğlu ve Eren, *Suriye'de Vekalet Savaşı*, 885.

⁵⁷ "Riyad'da Suriyeli Muhalifleri 'Birleştirme' Zirvesi", *Al Jazeera Türk*, 8 Aralık 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/riyadda-suriyeli-muhalifleri-birlestirme-zirvesi> (14 Mart 2017).

Türkiye ile Suudi Arabistan'ın muhalifleri birleştirmek için çalışmaya devam edeceklerini duyurmasıysa Suriye muhalefetine siyasi ve askeri destek konusunda ortaya çıkan bölgesel işbirliğinin en açık örneklerinden birini oluşturmuştur.⁵⁸

Bölgesel düzlemde Suriye krizini görünür kılan bir diğer önemli gelişme, bölgesel uluslararası örgütlerin Suriye krizine dahil olmaları fakat krize çözüm olamamaları olmuştur. Örneğin, Arap Birliği'nin Suriye krizinde daha aktif rol oynaması sonrası bölgesel diplomatik ve ekonomik adımlar daha görünür hale gelmiştir. Suriye'deki şiddetin devam etmesi sonucunda Kasım 2011'de Arap Birliği, Suriye'nin üyeliğini askıya alma kararı almış ve bu karar sonrası hem Suriye ile Arap Birliği arasındaki ilişkiler hem de karara karşı çıkan Lübnan, Yemen ve Irak gibi üye ülkelerle Arap Birliği arasındaki ilişkiler kötüleşmiştir. 2012 yılındaysa bir başka bölgesel uluslararası aktör olan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Suriye yönetiminin uyguladığı şiddetin devam etmesi sonucunda Suriye'nin İİT üyeliği askıya almış, bu karar da Suriye krizinin bölgesel düzlemini etkilemiştir.⁵⁹ Ayrıca bölgesel uluslararası örgütlerin zaman içerisinde Suriye muhalefetini Suriye'nin temsilcisi olarak görmesiye bölgesel gerilimi daha da arttırmıştır. Örneğin, 2012'de İİT, SMDK'yı "Suriye halkının resmi temsilcisi" olarak tanımış,⁶⁰ Arap Birliği, 2013'te Suriye'nin sandalyesini SUK'a teklif etmiş ve üye ülkelerin Suriyeli muhaliflere askeri yardımında bulunma konusunda serbest olduklarını duyurmuştur.⁶¹

Bu bağlamda Suriye krizinin yerel, ulusal ve uluslararası düzlemleriyle de doğrudan ilişkili olarak, Suriye'den ülke dışına oluşan göç tüm bölge ülkeleri ve özellikle Avrupa Birliği ülkeleri açısından ciddi kaygılara yol açmıştır. Suriye'deki yerel çatışmaların etkisiyle Suriye'den başta komşu ülkelere doğru yoğun göç dalgaları oluşmuş ve çok sayıda Suriyeli mültecinin bölgeye yayılması, Suriyeli mülteciler konusunu bölgesel düzlemde önemli bir konu haline getirmiştir. Çatışmaların bölgesine ve şiddetine bağlı olarak, Suriye'den başta komşu ülkelere olmak üzere bir çok ülkeye çok sayıda kişi sığınmaya başlamıştır. Suriye'deki çatışmaların yarattığı göç dalgasının başında etkilenen ülkelerse Türki-

⁵⁸ "Jubeir: Saudi Arabia And Turkey Are Committed to Unify the Moderate Syrian Opposition", *El Dorar Al Shamia*, 29 Aralık 2015, <http://en.eldorar.com/node/1076> (14 Mart 2017).

⁵⁹ "Suriye'nin İİT'ye Üyeliği Askıya Alındı", *Habertürk*, 17 Ağustos 2012, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/768488-suriyenin-iitye-uyeligi-askiya-alindi> (21 Şubat 2017).

⁶⁰ "Arab League Recognizes Syria's New Opposition Bloc", *Al Arabiya*, 12 Kasım 2012, <https://english.alarabiya.net/articles/2012/11/12/249215.html> (23 Şubat 2017).

⁶¹ "Arab League Offers Syria Seat to Opposition", *Al Jazeera*, 7 Mart 2013, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/03/201336162346497842.html> (21 Mart 2017).

ye, Lübnan ve Ürdün olmuştur. Suriye'deki yerel şiddet ve çatışmalarla ilişkili olarak örneğin Haziran 2011'de Cisir eş-Şuğur'dan Türkiye'ye,⁶² Mart 2012'de Kuseyr'den Lübnan'a,⁶³ 2013 yılında Halep'ten Türkiye'ye Kalamun'dan Lübnan'a,⁶⁴ 2014 yılında Kuzey Suriye ve Halep'ten Türkiye'ye⁶⁵ ve 2015 yılında Tel Abyad'dan Türkiye'ye⁶⁶ yoğun göç dalgaları meydana gelmiş ve bu göç dalgaları, hem adı geçen ülkeler adına önemli bir sorun olmuş hem de bölgesel düzlemde Suriye krizinin etkileri daha derinden hissedilmiştir. Büyük göç dalgalarının da etkisiyle 2015'in Temmuz ayına gelindiğinde Suriye'nin dışına kaçan mülteci sayısının 4 milyonu aştığı, bu mültecilerin 1.8 milyonunun Türkiye'de 1.2 milyonun Lübnan'da ve 630.000'nin Ürdün'de bulunduğu belirtilmiştir.⁶⁷

Çok sayıda Suriyeli mültecinin ortaya çıkması Suriye'nin komşularını uluslararası platformlarda harekete geçirmiş ve bu ülkelerin Suriyeli mülteciler konusunu uluslararası düzleme taşıması, Suriyeli mülteciler konusunu Suriye'nin uluslararası düzlemdeki krizinin bir parçası haline getirmiştir. Suriyeli mülteciler konusyla ilgili "topraklarında Suriyeli mülteci barındıran komşu ülkelerin" işbirliğini arttırma amacıyla bir seri "Suriye'ye Komşu Ülkeler Dışişleri Bakanları Toplantısı" düzenlenmiş ve bu toplantılarda uluslararası toplumdan Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapan ülkelere verilen desteğin arttırılması ve koruma talep eden Suriyeliler için diğer ülkelerin de sınırlarını açık tutması talep edilmiştir.⁶⁸ Fakat Suriye'nin komşu ülkelerinin bu talepleri istenilen ölçüde karşılanmadığı için Suriyeli mülteciler konusu ulusal ve bölgesel düzlemlerde önemini korumaya devam etmiştir.

⁶² Özcan, "If the Crisis is What We Make of It: Turkey and the Uprising in Syria," 193.

⁶³ "Chronology: Syria", *The Middle East Journal*, c. 66, s. 3 (Yaz, 2012), 529.

⁶⁴ "Bomb Blast on Syrian Army Base Kills at Least 31 Troops", *Al Jazeera*, 17 Kasım 2013, <http://america.aljazeera.com/articles/2013/11/17/fierce-syria-clashsparkexodustolebanon.html> (22 Mart 2017).

⁶⁵ Miş ve Özdemir, "Suriye 2014," 183.

⁶⁶ Hikmet Durgun, "Tel Abyad'dan Akçakale'ye Mülteci Akını", *BBC Türkçe*, 2 Haziran 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150602_akcakale (14 Mart 2017).

⁶⁷ "Chronology: Syria", *The Middle East Journal*, c. 69, s. 4 (Sonbahar, 2015), 619-620.

⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Suriyeli Sığınmacılara Evsahipliği Yapan Başlıca Ülkelerin Bakanları Arasında Koordinasyon Toplantısında Kabul Edilen Urfa Deklarasyonu", 17 Ocak 2014, <http://www.mfa.gov.tr/suriyeli-siginmacilara-evsahipligi-yapan-baslica-ulkelerin-bakanlari-arasinda--koordinasyon-toplantisinda-kabul-edilen-urfa-dekl.tr.mfa> (9 Mart 2017).

Uluslararası Düzlemde Suriye Krizi

Suriye krizine müdahil olan uluslararası aktörlerin krize ilişkin görüşlerini uzlaştırmak için yoğun bir diplomatik çaba harcadığı söylenebilir. ABD, AB ve üye ülkeleri gibi uluslararası aktörler, Suriye krizinin kaynağını Suriye yönetiminin siyasetleri olarak görmüş ve krizin çözümünde Suriye yönetiminin değişmesini ön plana çıkarmıştır. Diğer taraftan Rusya ve Çin gibi uluslararası aktörlerse Suriye krizinin her düzlemde tırmanmasında muhalif grupların da uyguladıkları şiddete dikkat çekmiş ve Suriye'ye dışarıdan yapılacak müdahalelerin krizi sonlandırmaktan daha çok tırmandıracağını savunmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nde veto yetkisi olan bu uluslararası aktörlerin krize farklı yaklaşımlarıysa BM'nin etkisiz kalmasına sebep olmuş ve zaman içerisinde taraflar, Suriye krizinin çözümsüzlüğünden dolayı birbirlerini suçlamaya başlamıştır.

Uluslararası aktörlerin Suriye krizi bağlamında kutuplaştığı somut olarak BM Güvenlik Konseyi'nde veto yetkisi olan uluslararası aktörlerin yaklaşımlarında görülmektedir. ABD, Fransa ve İngiltere, BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye krizine karşı tedbirler geliştirilmesini önermiş fakat bu öneriler, Çin ve Rusya tarafından veto edilmiştir. Örneğin Ekim 2011'de, Şubat 2012'de ve Mayıs 2014'te Çin ve Rusya, BM Güvenlik Konseyi'ne Suriye krizi bağlamında getirilen önerileri, Suriye'deki şiddetten sadece Suriye yönetiminin sorumlu tutulamayacağı⁶⁹ ve Suriye'de rejimi değiştirmeye yönelik olduğu⁷⁰ gerçekleriyle reddetmiştir. Ayrıca Suriye krizinin ilk aylarından itibaren Çin, hangi devlet olursa olsun iç siyasete karışmanın yanlış ve sakıncalı olduğunu savunurken, Rusya ise Suriye'ye yönelik herhangi bir BM yaptırımına destek vermeyeceğini açıklamıştır.⁷¹ Fakat Rusya ve Çin'in BMGK'da veto haklarını kullanması, ABD ve Fransa gibi uluslararası aktörlerin tepkisine sebep olmuş ve taraflar arasındaki gerilim artmıştır.

Suriye krizini uluslararası düzlemde görünür kılan bir diğer gelişme, Suriye muhalefeti ile uluslararası aktörler arasında ortaya çıkan ilişkiler olmuştur. Bu ilişkiler, bir taraftan Suriye yönetimi ve Çin ve Rusya gibi aktörlerin tepkisini çekerken diğer taraftan Suriye muhalefetini uluslararası düzlemde önemli bir aktör haline getirmiştir. Uluslararası aktörlerin Suriye muhalefeti ile ilişkilerinin Suriye'deki krizin dönüşümüne etkisini gösteren ilk örneklerden biri

⁶⁹ Neil MacFarquhar, "U.N. Tentatively Backs a Plan for Syria", *The New York Times*, 2 Şubat 2012, <http://www.nytimes.com/2012/02/03/world/middleeast/diplomats-at-united-nations-work-on-revisions-to-syria-resolution.html> (4 Şubat 2017).

⁷⁰ "Suriye'yle İlgili Kritik Tasarıya Çifte Veto Geldi", *Hürriyet*, 2 Şubat 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/suriyeyle-ilgili-kritik-tasariya-cifte-veto-geldi-19846758> (27 Şubat 2017).

⁷¹ Miş, "Suriye 2011," 286.

Temmuz 2011’de Fransa ve ABD’nin Suriye büyükelçilerinin Hama’da Suriyeli muhalifleri ziyaretiyle olmuş, taraflar arasındaki bu görüşme Suriye yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Fransa ve ABD gibi uluslararası aktörlerin Suriye muhalefetine desteği sadece sözlü ve diplomatik boyutta kalmamış, krizin ilerleyen senelerinde muhalif gruplara bu aktörler tarafından çeşitli yardımlar yapılmıştır. Fakat zaman içerisinde uluslararası aktörlerin muhalif gruplara yardım konusunda temkinli davranması, muhalif grupların uluslararası aktörlere tepki göstermesine sebep olmuş⁷² ve uluslararası aktörlerle muhalif gruplar arasındaki değişen ilişkiler, Suriye krizinin bütün düzlemlerini doğrudan etkilemiştir.

Suriye krizinin uluslararası düzlemini etkileyen bir diğer önemli faktör, 2013 yılından itibaren uluslararası aktörlerin Suriye’de kimyasal silahların kullanıldığı yönündeki iddiaları olmuştur. Özellikle Ağustos 2013’te muhaliflerin kontrolündeki Doğu Guta’ya gerçekleşen kimyasal silah saldırısı sonrası binden fazla kişinin ölmesi Suriye krizini uluslararası düzlemde daha görünür hale getirmiş ve uluslararası aktörler arasında yeni bir gerilim alanı doğurmuştur. Doğu Guta’da yaşananlardan sonra ABD, yapılan saldırılardan Suriye yönetimini sorumlu tutmuş⁷³ ve Suriye’de kimyasal silah kullanımını kendileri için “kırmızı çizgi” olarak tanımlaması ABD’nin Suriye’ye askeri müdahalede bulunacağı yönündeki yorumları arttırmıştır.⁷⁴ Rusya ise kimyasal silah kullanımı konusunda ABD’nin Suriye yönetimini suçladığı raporunu saçmalık olarak tanımlamış ve ABD’nin daha sağlam kanıtlar bulması gerektiğini açıklamıştır.⁷⁵ Taraflar arasındaki anlaşmazlıkların arttığı bir dönemde ABD Senatosu Dış İlişkiler Komisyonu’nun Eylül 2013’de askeri operasyonu öngören tasarıyı onaylamasıyla ABD’nin Suriye’ye askeri müdahale seçeneği daha yüksek sesle konuşulmaya başlanmıştır.⁷⁶ Başta ABD olmak üzere uluslararası aktörler, Suriye’ye askeri müdahale seçeneklerini tartıştıkları bir dönemde Rusya’nın arabuluculu-

⁷² Dursunoğlu ve Eren, *Suriye’de Vekalet Savaşı*, 758-759.

⁷³ The White House, “Government Assessment of the Syrian Government’s Use of Chemical Weapons on August 21, 2013”, *Office of the Press Secretary*, 30 Ağustos 2013, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/08/30/government-assessment-syrian-government-s-use-chemical-weapons-august-21> (2 Mart 2017).

⁷⁴ Nebi Miş ve Ömer Behram Özdemir, “Suriye 2013”, *Ortadoğu Yıllığı 2013*, ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, (İstanbul: Açılım Kitap, 2015): 198-199.

⁷⁵ “ABD Müdahalede Kararlı”, *Al Jazeera Türk*, 31 Ağustos 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-mudahalede-kararli> (2 Mart 2017).

⁷⁶ Anne Gearan, Ed O’Keefe ve William Branigin, “Senate Committee Approves Resolution Authorizing U.S. Strike on Syria”, *The Washington Post*, 4 Eylül 2013, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/officials-press-lawmakers-to-approve-syria-strike-obama-invokes-congress-credibility/2013/09/04/4c93a858-155c-11e3-804b-d3a1a3a18f2c_story.html?utm_term=.119a7d82a896 (2 Mart 2017).

ğu ile Suriye elinde bulundurduğu kimyasal silahları imha etmeyi kabul etmiştir. Suriye'nin kimyasal silah konusunda BM ile işbirliğine açık olması, 2013 yılında Suriye'ye karşı askeri bir müdahaleyi engellemiştir. Suriye'deki kimyasal silahların imha edilmesine rağmen ilerleyen yıllarda Suriye yönetimi ve muhalif gruplar, Suriye'de kimyasal silah kullanıldığına dair birbirlerini suçlamıştır. Kimyasal silahlar bağlamında en önemli kırılmalardan biri 2017 yılında yaşanmıştır. Nisan 2017'de muhaliflerin kontrolü altındaki İdlib'e yapılan hava saldırıları sırasında Suriye'nin kimyasal silah kullandığı iddia edilmiş ve bu iddialar sonrası ABD, Suriye yönetimi tarafından İdlib'e hava saldırılarında Suriye tarafından kullanılan hava üssüne füze saldırılarında bulunarak, Suriye'deki krizin başladığı tarihten itibaren ilk kez Suriye yönetimine karşı askeri tepkide bulunmuştur.

2014 yılından itibaren IŞİD'in Suriye'de etkinliğini ve hızlı bir şekilde alan hakimiyetini arttırması uluslararası müdahale tartışmalarını gündeme yeni den taşımıştır. IŞİD'in Suriye'de hakimiyet alanını geliştirmesinin yanında Batı ülkelerinin vatandaşlarını Irak ve Suriye'de infaz etmesi ve Batılı ülkelerde düzenledikleri intihar eylemleri, uluslararası aktörlerin doğrudan Suriye'ye askeri yollarla müdahalelerde bulunmasına sebep olmuştur. Örneğin 19 Ağustos 2014'te IŞİD'in, Suriye'de ABD'li bir gazeteciyi infaz etmesi sonrası⁷⁷ ABD, Eylül 2014'te IŞİD'in Suriye'deki mevzilerine saldırılarda bulunmuş, Fransa'ysa IŞİD'in Fransa'daki saldırıları sonrası ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyonda yer alarak Suriye'deki IŞİD hedeflerine saldırılarda bulunmaya başlamıştır. Ayrıca Eylül 2014'te NATO toplantısının ana gündemi IŞİD olması⁷⁸ ve ardından Suudi Arabistan'da IŞİD özelinde “terörle mücadele” gündemini ele alan geniş katılımlı bir toplantı gerçekleşmesi, IŞİD bağlamında Suriye krizinin uluslararasılaşma eğilimlerini kuvvetlendirmiştir.⁷⁹ Bu gelişmelerin ardından 22 Eylül 2014'te ABD, Suudi Arabistan, Ürdün, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden oluşan koalisyon, Suriye'deki IŞİD hedeflerine karşı ilk kez hava saldırısı düzenlemiştir.⁸⁰ Türkiye'nin 2015 yılında koalisyona

⁷⁷ Rukmini Callimachi, “Militant Group Says It Killed American Journalist in Syria”, *The New York Times*, 19 Ağustos 2014, <https://www.nytimes.com/2014/08/20/world/middleeast/isis-james-foley-syria-execution.html> (26 Mart 2017).

⁷⁸ Andrew Sparrow, “Nato Summit: Obama Outlines Isis Strategy”, *The Guardian*, 5 Eylül 2014, <https://www.theguardian.com/politics/blog/live/2014/sep/05/nato-summit-in-wales-politics-live-blog> (9 Mart 2017).

⁷⁹ Miş ve Özdemir, “Suriye 2014”, *Ortadoğu Yılığ 2014*, ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman (İstanbul: Açılım Kitap, 2015), 181.

⁸⁰ “Islamic State Crisis: New Air Strikes in Syria And Iraq”, *BBC*, 24 Eylül 2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29341111> (26 Mart 2017).

katılması⁸¹ gibi zaman içerisinde çok sayıda bölgesel ve uluslararası aktör, bu koalisyona katılmış ve hatta Suriye konusunda gerilim yaşayan Rusya ve ABD, IŞİD'le mücadele konusunda işbirliklerini arttırmış ve 15 Temmuz 2016'da ABD, Nusra ve IŞİD'e karşı mücadelede Rusya ile faaliyetlerini koordine edeceklerini açıklamıştır.⁸² Bu bağlamda Suriye krizinin nitelik değiştirdiği söylenebilir. Krizin başlangıcında uluslararası aktörlerin hedefinde Beşar Esad Yönetimi varken ilerleyen süreçte IŞİD gibi uluslararası terör örgütleri hedefe oturtulmuştur.

Tıpkı ABD ve Fransa gibi uluslararası aktörlerin Suriye'deki gelişmelere doğrudan askeri yöntemlerle müdahalede bulunması ile beraber anılması gereken önemli gelişme, Rusya'nın Suriye'deki çatışmalarda aktif olarak yer alması olmuştur. Ekim 2015'ten itibaren Rusya, Suriye'deki çatışmalarda doğrudan yer almaya başlamış, hava saldırıları düzenlemiş ve hatta 2015 sonunda Suriye'deki hedeflere savaş gemilerinden seyir füzeleri ile saldırılarda bulunmuştur.⁸³ İlerleyen aylarda Rus askeri varlığı değişen ölçülerde Suriye'de yer almaya devam etmiş, 2016 yılında Halep'in geri alınması için başlatılan operasyon sonrası Suriye'deki Rus askeri varlığı daha da artmıştır.⁸⁴ Rusya'nın Suriye'de aktif olarak yer almasıyla birlikte yerel düzlemde Rusya ile muhalif gruplar, ulusal düzlemde Rusya ile Türkiye ve uluslararası düzlemde ABD ile Rusya arasında önemli gerilimler meydana gelmiştir. Bir başka ifadeyle, Rusya'nın Suriye'de aktif olarak yer almaya başlamasıyla birlikte Suriye krizinin bütün düzlemleri doğrudan etkilenmiştir.

Bu süreçte Suriye'deki çatışmalar dolayısıyla ülkeyi terk etmek zorunda kalan Suriyelilerin yaratmış olduğu düzensiz göç/mülteciler konusunda da ortak çabaların yaşama geçirilmesine odaklanılmıştır. Suriye'deki yerel çatışmaların doğrudan etkilediği Suriyeli mültecilerin başta AB olmak üzere bölge dışına çıkmaları sonrası mülteci konusu uluslararası bir boyut kazanmaya başlamıştır. Fakat 2013'te BM'nin Suriye'ye 6.5 milyar dolarlık insani yardımda bulunma kararı alması⁸⁵ veya 2016'da 60'tan fazla ülke tarafından İngiltere'de "Suriye'ye ve Bölgeye Destek" konferansı düzenlenmesi ve bu ülkelerin, 9 milyar

⁸¹ Marwa Daoudy, "The Structure-Identity Nexus: Syria and Turkey's Collapse (2011)", *Cambridge Review of International Affairs*, c. 29, No. 3, (2016): 1092.

⁸² "Chronology: Syria", *The Middle East Journal*, c. 71, s. 1 (Kış, 2017), 135.

⁸³ Taştekin, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*, 467.

⁸⁴ Andrew Osborn, "Russia to Build Permanent Syrian Naval Base, Eyes Other Outposts", *Reuters*, 10 Ekim 2016, <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-tartus-idUSKCN12A0W6> (31 Mart 2017).

⁸⁵ "Syria Crisis: UN Launches Record \$6.5bn Aid Appeal", *BBC*, 16 Aralık 2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-25398012> (22 Mart 2017).

dolar civarında yardımda bulunma sözü vermeleri⁸⁶ gibi sınırlı girişimler, Suriyeli mülteciler sorununu çözmeye yetmemiş ve Suriyeli mülteciler konusu uluslararası düzlemde farklı aktörler arasında önemli bir konu olmaya devam etmiştir.

Diğer yandan Suriye krizinin esaslı bir çözüme ulaştırılması için ortaya çıkan uluslararası inisiyatiflerin krizi çözmekten daha çok farklı düzlemlerden farklı aktörler arasında gerilimlere neden olduğu da söylenebilir. Örneğin 2012 yılından itibaren “Suriye’nin Dostları Toplantıları” organize edilmiş ve bu toplantılarda katılımcılar, genellikle Suriye muhalefetine destek ve meşruiyet sağlarken Suriye’deki krizin kaynağını Suriye yönetiminin siyasetleri olarak görmüştür. Fakat “Suriye’nin Dostları Toplantıları”, Suriye gibi ulusal, İran gibi bölgesel ve Rusya gibi uluslararası aktörlerin tepkisine sebep olmuş ve bu tepkiler, Suriye krizinin dönüşümüne etki etmiştir. Benzer bir şekilde Cenevre Konferansları bağlamında da aktörler arasında gerilimler ortaya çıkmış ve özellikle muhalif gruplar arasında bu konferanslarda önemli anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu tip anlaşmazlıklarsa Suriye krizinin bütün düzlemlerini etkilemiştir.

Sonuç

2011 yılında Arap Baharı çerçevesinde Suriye’de başlayan kriz ve çatışmalar, altı yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Yerel gösteriler ve çatışmalarla başlayan kriz, zaman içerisinde ülke geneline yayılmış ve ülke içerisinde meydana gelen şiddet sarmalı, Suriye krizinin en belirgin özelliklerinden biri olmuştur. Suriye içerisindeki şiddetin ve çatışmaların sonlanmaması ve hatta tırmanarak devam etmesi, Suriye dışındaki aktörlerin Suriye’ye müdahale gerekçesine dönüşmüştür. Fakat bu müdahaleler, Suriye krizini daha da tırmandırmıştır. Suriye dışındaki aktörlerin Suriye’ye müdahil olması Türkiye ve Suriye arasında olduğu gibi farklı aktörler arasında dış politika krizlerine yol açmış ve Suriye krizini diatopik düzlemlerde daha da görünür hale getirmiştir. Ayrıca, Suriye dışındaki aktörlerin Suriye’deki krize müdahil olmaları, Suriye krizinin bölgeselleşme ve uluslararasılaşma eğilimlerini arttırmıştır. Öyle ki Suriye krizinin kaynağına ve çözümüne dair farklı yaklaşımları olan bölgesel ve uluslararası aktörler, zaman içerisinde karşı karşıya gelmiş ve taraflar arasındaki gerilim, Suriye krizi üzerinden bölgesel ve uluslararası kutuplaşmalara sebep olmuştur.

⁸⁶ “Syria Civil War: Donors Pledge Billions in Vital Aid”, *BBC*, 4 Şubat 2016, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-35488674> (29 Mart 2017).

Suriye içindeki çatışmaların başta Suriye'nin komşuları olmak üzere bölgeye yayılma eğilimiye farklı devletler açısından yeni tehditler ve riskler doğurmuştur. Özellikle yerel veya bölgesel silahlı devlet dışı aktörlerin Suriye'de alan hakimiyeti kazanmaları sonrası bölgedeki devletlerle silahlı devlet dışı aktörler arasında gerilimler ve çatışmalar meydana gelmiş, bu tip çatışmalarda Suriye krizinin bölgeselleşme eğilimlerini arttırmıştır. Ayrıca yereldeki şiddet ve çatışmalarla doğrudan ilişkili olarak yoğun kitlesel göç dalgası ortaya çıkmıştır. Suriyeli sığınmacılar konusu hem çok sayıda sığınmacıya ev sahipliği yapan ülkeler için hem de bölgesel ve uluslararası aktörler için önemli bir konu haline dönüşmüştür. Bu durum bazı ülkeler/aktörler açısından göç olgusunun araçsallaştırılmasını da beraberinde getirmiştir.

Suriye krizinin dönüşümde rol oynayan bir diğer önemli faktör, bölgesel ve uluslararası aktörlerin doğrudan Suriye'deki çatışmalarda yer almaya başlaması olmuştur. IŞİD ve Hizbullah gibi bölgesel devlet dışı aktörlerin Suriye'deki çatışmalarda yer almasının ötesinde zaman içerisinde İran'ın da Suriye'de aktif olarak yer alması ve Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar gibi devletlerin Suriye muhalefetine doğrudan siyasi ve askeri destek sağlaması, krizin bölgeselleşme eğilimlerini daha da kuvvetlendirmiştir. 2014 yılında ABD ve uluslararası koalisyonunun IŞİD'e karşı Suriye'de operasyonlara başlaması ve 2015 yılında Rusya'nın Suriye yönetiminin yanında çatışmalarda yer almasıyla Suriye krizini uluslararası düzlemin doğrudan parçası haline getirmiştir. Ayrıca Suriye'de kimyasal silah kullanımı 2012 yılından itibaren önemli bir uluslararası konu haline dönüşmüş ve hatta 2013 yılında kimyasal silah kullanımından dolayı ABD'nin Suriye'ye askeri yollardan müdahalede bulunma olasılığı artmıştır. Rusya'nın arabuluculuğuyla ABD, askeri müdahaleden vazgeçse dahi Suriye'de kimyasal silah kullanımı ilerleyen senelerde de uluslararası düzlemin önemli bir konusu olmaya devam etmiştir. Ayrıca, bölgesel ve uluslararası kutuplaşmanın doğrudan sonucu olarak uluslararası örgütler de Suriye krizinin çözümü konusunda etkisiz kalmış ve Suriye krizi her düzlemde farklı yaklaşım sergileyen çeşitli aktörler arasındaki etki ve güç mücadelesine dönmüştür.

Özetlemek gerekirse 2011 yılında başlayan Suriye krizi, yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemlerde devam etmekte ve her bir düzlem, diğer düzlemleri etkilemekte veya diğer düzlemlerden etkilenmektedir. Ayrıca, bütün bu düzlemlerde ön plana çıkan aktörler için Suriye krizi farklı anlamlara gelmektedir. 2011 yılında Suriye yönetimi ve Suriye muhalefeti arasında ortaya çıkan krize zamanla yerel ve bölgesel silahlı devlet dışı aktörler müdahil olmuş, bölgedeki devletler Suriye krizi üzerinden karşı karşıya gelmiş ve uluslararası aktörler, Suriye krizine farklı yaklaşımları sebebiyle önemli gerilimler yaşamıştır. Bölgesel veya küresel uluslararası örgütlerse krizin çözümü konusunda giri-

şimlerde bulunsa da bu girişimler istenilen sonuçları getirmemiştir. Zaman içerisinde Suriye’de kimyasal silah kullanımı ve IŞİD’le mücadele gibi Suriye’deki gelişmelerle doğrudan ilişkili çok sayıda uluslararası gelişme meydana gelmiş ve bu gelişmeler, Suriye krizinin çözümünü daha da zorlaştırmıştır. Yaşanan bütün bu gelişmeler sonucunda Suriye krizi; yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemlerde devam eden silahlı devlet dışı aktörlerin, bölge içinden ve dışından devletlerin ve uluslararası örgütlerin yer aldığı, IŞİD’le mücadele, Suriyeli mülteciler konusu ve kimyasal silah kullanımı gibi çok sayıda özel sorunu meydana getiren uzun süreye yayılmış ve yoğun şiddet içeren bir kriz haline dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle, Suriye krizi, Yves Lacoste’un dediği gibi farklı coğrafi düzlemlerde farklı etki kapasitesine sahip aktörler arasında güç ve iktidar mücadelesi haline dönüşmüştür.

Kaynakça

- Aksu, Fuat. *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi*, İstanbul: Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yay., 2017.
- Brecher, Michael. *Crises in World Politics*. Oxford: Pergamon Press. 1993.
- Callimachi, Rukmini. “Militant Group Says It Killed American Journalist in Syria.” *The New York Times*. 19 Ağustos 2014.
<https://www.nytimes.com/2014/08/20/world/middleeast/isis-james-foley-syria-execution.html> (26 Mart 2017).
- Daoudy, Marwa. "The Structure-Identity Nexus: Syria and Turkey’s Collapse (2011)." *Cambridge Review of International Affairs* c. 29, No. 3, (2016): 1074-1096.
- Durgun, Hikmet. “Tel Abyad'dan Akçakale'ye Mülteci Akını.” *BBC Türkçe*. 2 Haziran 2015.
http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150602_akcakale (14 Mart 2017).
- Dursunoğlu, Alptekin, ve İsa Eren. *Suriye’de Vekalet Savaşı*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014.
- Eg lash, Ruth ve Liz Sly. “Israeli Warplanes Strike Syrian Military Positions in Golan Heights.” *The Washington Post*. 19 Mart 2014.
https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/israeli-warplanes-strike-syrian-military-positions-in-golan-heights/2014/03/19/d3ff8de4-0604-4492-b352-34bd1ee957f9_story.html?utm_term=.40839a514120 (23 Mart 2017).
- Gearan, Anne, Ed O’Keefe ve William Branigin. “Senate Committee Approves Resolution Authorizing U.S. Strike on Syria.” *The Washington Post*. 4 Eylül 2013.
https://www.washingtonpost.com/world/national-security/officials-press-lawmakers-to-approve-syria-strike-obama-invokes-congresss-credibility/2013/09/04/4c93a858-155c-11e3-804b-d3a1a3a18f2c_story.html?utm_term=.119a7d82a896 (2 Mart 2017).
- Karouny, Mariam. “Syrian Rebels Take Control of Damascus Palestinian Camp.” *Reuters*. 17 Aralık 2012, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-idUSBRE8AJ1FK20121217> (20 Mart 2017).

- Lacoste, Yves. *Büyük Oyunu Anlamak: Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*. çev. İsmet Akça. İstanbul: NTV Yayınları, 2007.
- Lobell, Steven E. and Norrin M. Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro (der.), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, New York, Cambridge University Press, 2009
- MacFarquhar, Neil. "U.N. Tentatively Backs a Plan for Syria." *The New York Times*. 2 Şubat 2012. <http://www.nytimes.com/2012/02/03/world/middleeast/diplomats-at-united-nations-work-on-revisions-to-syria-resolution.html> (4 Şubat 2017).
- Miş, Nebi ve Ömer Behram Özdemir. "Suriye 2014." *Ortadoğu Yıllığı 2014*, ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, 169-194. İstanbul: Açılım Kitap, 2015.
- Miş, Nebi. "Suriye 2011." *Ortadoğu Yıllığı 2011*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın, Bilal Yıldırım, 257-300. İstanbul: Açılım Kitap, 2013.
- Miş, Nebi ve Ömer Behram Özdemir. "Suriye 2013." *Ortadoğu Yıllığı 2013*, ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, 195-220. İstanbul: Açılım Kitap, 2015.
- Oktav, Özden Zeynep. "The Syrian Uprising and the Iran-Turkey-Syria Quasi Alliance." *Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity*, ed. Raymond Hinnebusch ve Özlem Tur, 194-203. England, Ashgate Publishing Limited, 2013.
- Osborn, Andrew. "Russia to Build Permanent Syrian Naval Base, Eyes Other Outposts." *Reuters*. 10 Ekim 2016. <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-tartus-idUSKCN12A0W6> (31 Mart 2017).
- Özcan, Gencer. "If the Crisis is What We Make of It: Turkey and the Uprising in Syria." *Analyzing Foreign Policy in Turkey*, ed. Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem, 178-198. UK, Cambridge Scholars Publishing, 2017.
- Özdemir, Ömer Behram. "Suriye 2015." *Ortadoğu Yıllığı 2015*, ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, 195-210. İstanbul: Açılım Kitap, 2016.
- Öztiğ, Laçın İdil. "Border Security in Turkish Foreign Policy Crises." *Analyzing Foreign Policy in Turkey*, ed. Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem, 158-177. UK, Cambridge Scholars Publishing, 2017.
- Pawlak, Justyna. "EU Sanctions Target Mobile Phone Syriatel." *Reuters*, 24 Eylül 2011. <http://www.reuters.com/article/us-syria-eu-sanctions-idUSTRE78N1DY20110924> (22 Ocak 2017).
- Phillips, Christopher. "Turkey's Syria Problem," *Public Policy Research*, c. 19, no. 2 (2012): 138.
- Rose, Gideon. "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, Vol. 51, (October 1998), s.144-172
- Sparrow, Andrew. "Nato Summit: Obama Outlines Isis Strategy". *The Guardian*. 5 Eylül 2014. <https://www.theguardian.com/politics/blog/live/2014/sep/05/nato-summit-in-wales-politics-live-blog> (9 Mart 2017).
- Taştekin, Fehim. *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Wieland, Carsten. *Syria: A Decade of Lost Chances*. Seattle: Cune Press, 2012.
- "AB'den Esad'a Yaptırım Yolda." *Milliyet*. 7 Mayıs 2011. <http://www.milliyet.com.tr/ab-den-esad-a-yaptirim-yolda/dunya/dunyadetay/07.05.2011/1387111/default.htm> (29 Kasım 2016).

- “ABD Müdahalede Kararlı.” *Al Jazeera Türk*. 31 Ağustos 2013.
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-mudahalede-kararli> (2 Mart 2017).
- “ABD'den Suriye'ye Uyarı.” *Milliyet*. 7 Mayıs 2011. <http://www.milliyet.com.tr/abd-den-suriye-ye-uyari/dunya/dunyadetay/07.05.2011/1387294/default.htm> (29 Kasım 2016).
- “Arab League Offers Syria Seat to Opposition.” *Al Jazeera*. 7 Mart 2013.
<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/03/201336162346497842.html> (21 Mart 2017).
- “Arab League Recognizes Syria's New Opposition Bloc.” *Al Arabiya*. 12 Kasım 2012.
<https://english.alarabiya.net/articles/2012/11/12/249215.html> (23 Şubat 2017).
- “Bomb Blast on Syrian Army Base Kills at Least 31 Troops”. *Al Jazeera*. 17 Kasım 2013.
<http://america.aljazeera.com/articles/2013/11/17/fierce-syria-clashessparkexodustolebanon.html> (22 Mart 2017).
- “Caucasus Islamists in Syria Split with Qaeda-Linked Rebels”. *Reuters*. 4 Eylül 2013.
<http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-caucasus-idUSBRE9830XX20130904> (22 Mart 2017).
- “Chronology: Syria.” *The Middle East Journal* c. 65, s. 3 (Yaz, 2011): 492-494.
- “Chronology: Syria.” *The Middle East Journal* c. 66, s. 3 (Yaz, 2012): 527-531.
- “Chronology: Syria.” *The Middle East Journal* c. 67, s. 1 (Kış, 2013): 122-126.
- “Chronology: Syria.” *The Middle East Journal* c. 67, s. 2 (İlkbahar, 2013): 292-295.
- “Chronology: Syria.” *The Middle East Journal* c. 68, s. 1 (Kış, 2014): 144-147.
- “Chronology: Syria.” *The Middle East Journal* c. 68, s. 3 (Yaz, 2014): 458-459.
- “Chronology: Syria.” *The Middle East Journal* c. 69, s. 4 (Sonbahar, 2015): 618-620.
- “Chronology: Syria.” *The Middle East Journal* c. 71, s. 1 (Kış, 2017): 135-139.
- “Davutoğlu: Obama'nın Çağrısına Katılıyoruz.” *Milliyet*. 25 Mayıs 2011.
<http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-obama-nin-cagrisina-katiliyoruz/siyaset/siyasetdetay/20.05.2011/1392753/default.htm> (24 Kasım 2016).
- “France Set to Establish Relations with Syrian Oppositor.” *Sputnik*. 10 Ekim 2011.
<https://sputniknews.com/world/20111010167530866/> (23 Ocak 2017).
- “IS Group 'Kills Second Lebanese Captive'.” *Al Jazeera*. 8 Eylül 2014.
<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/09/islamic-state-beheading-lebanese-soldier-20149621136150647.html> (26 Mart 2017).
- “Islamic State Crisis: New Air Strikes in Syria And Iraq.” *BBC*, 24 Eylül 2014.
<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29341111> (26 Mart 2017).
- “İran'dan Türkiye'ye Suriye Uyarısı.” *NTV*. 19 Eylül 2011.
<http://www.ntv.com.tr/dunya/irandan-turkiyeye-suriye-uyarisi,QzONSSN3GkWuH5nlevGBkA> (8 Ocak 2017).
- “Jubeir: Saudi Arabia And Turkey Are Committed to Unify the Moderate Syrian Opposition.” *El Dorar Al Shamia*. 29 Aralık 2015. <http://en.eldorar.com/node/1076> (14 Mart 2017).

- “Kriz Analizi Kavram-Terim Anahtar Tablosu”, <http://tfpcrises.org/kriz-analizi/dis-politika-kriz-analiz-tablolari/itemlist/category/55-kriz-analizi-kavram-terim-anahtar-tablosu>
- “Middle East Unrest: Syria Arrests Damascus Protesters.” *BBC*. 16 Mart 2011. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-12757394> (13 Kasım 2016).
- “Riyad’da Suriyeli Muhalifleri 'Birleştirme' Zirvesi”. *Al Jazeera Türk*. 8 Aralık 2015. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/riyadda-suriyeli-muhalifleri-birlestirme-zirvesi> (14 Mart 2017).
- “Sniper’lar Cenaze Törenlerini Taradı.” *Milliyet*. 24 Nisan 2011. <http://www.milliyet.com.tr/sniper-lar-cenaze-torenlerini-taradi/dunya/dunyadetay/24.04.2011/1381705/default.htm> (19 Kasım 2016).
- “Suriye’de Cenaze Protestoya Döndü.” *Milliyet*. 19 Mart 2011. <http://www.milliyet.com.tr/suriye-de-cenaze-protestoya-dondu/dunya/dunyadetay/20.03.2011/1366540/default.htm> (10 Kasım 2016).
- “Suriye’ye Karşı Katar, Türkiye’ye Para Veriyor.” *Milliyet*. 1 Şubat 2012. <http://www.milliyet.com.tr/-suriye-ye-karsi-katar-turkiye-ye-para-veriyor-/dunya/dunyadetay/01.02.2012/1496418/default.htm> (27 Şubat 2017).
- “Suriye’de Subay Kulübü’ne Silahlı Baskın: 1 Ölü.” *Milliyet*. 26 Mart 2011. <http://www.milliyet.com.tr/suriye-de-subay-kulubu-ne-silahli-baskin-1-olu/dunya/dunyadetay/26.03.2011/1369367/default.htm> (22 Kasım 2016).
- “Suriye’de Yine Kan Aktı.” *Milliyet*. 1 Nisan 2011. <http://www.milliyet.com.tr/suriye-de-yine-kan-akti/dunya/dunyadetay/01.04.2011/1372078/default.htm> (17 Kasım 2016).
- “Suriye’nin İİT’ye Üyeliği Askıya Alındı.” *Habertürk*. 17 Ağustos 2012. <http://www.haberturk.com/dunya/haber/768488-suriyenin-iitye-uyeligi-askiya-alindi> (21 Şubat 2017).
- “Suriye’yle İlgili Kritik Tasarıya Çifte Veto Geldi.” *Hürriyet*. 2 Şubat 2012. <http://www.hurriyet.com.tr/suriyeyle-ilgili-kritik-tasariya-cifte-veto-geldi-19846758> (27 Şubat 2017).
- “Syria Civil War: Donors Pledge Billions in Vital Aid.” *BBC*. 4 Şubat 2016. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-35488674> (29 Mart 2017).
- “Syria Crisis: UN Launches Record \$6.5bn Aid Appeal.” *BBC*. 16 Aralık 2013. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-25398012> (22 Mart 2017).
- “Syria Summons U.S. and French Envoys Over Hama Visit.” *Reuters*. 10 Temmuz 2011. <http://www.reuters.com/article/us-syria-ambassadors-idUSTRE7691GO20110710> (25 Ocak 2017).
- “Syria: David Cameron, Nicolas Sarkozy and Angela Merkel Statement on President Assad.” *Huffington Post*. 18 Ağustos 2011. http://www.huffingtonpost.co.uk/2011/08/18/syria-david-cameron-nicol_n_930298.html (8 Ocak 2017).
- The White House. “Government Assessment of the Syrian Government’s Use of Chemical Weapons on August 21, 2013.” *Office of the Press Secretary*. 30 Ağustos 2013. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/08/30/government-assessment-syrian-government-s-use-chemical-weapons-august-21> (2 Mart 2017).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “Suriyeli Sığınmacılara Evsahipliği Yapan Başlıca Ülkelerin Bakanları Arasında Koordinasyon Toplantısında Kabul Edilen Urfa Deklarasyonu.” 17 Ocak 2014. <http://www.mfa.gov.tr/suriyeli-siginmacilara-evsahipligi-yapan-baslica-ulkelerin-bakanlari-arasinda--koordinasyon-toplantisinda-kabul-edilen-urfa-dekl.tr.mfa> (9 Mart 2017).

US Department of the Treasury. “Treasury Sanctions Prominent Syrian Businessman.” 4 Ağustos 2011. <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1269.aspx> (12 Ocak 2017).